

Forfatter: Jørgen Knudsen

Titel: Forfatterportræt af Georg Brandes

Citation: "Georg Brandes", i *Georg Brandes*. Onlineudgave fra Arkiv for Dansk Litteratur:
<https://tekster.kb.dk/text/adl-authors-brandes-val-root.pdf> (tilgået 14. maj 2021)

Georg Brandes

Indhold

- [Indledning](#)
- [Biografi](#)
- [Forfatterskabet](#)
- [Tekstoplysninger](#)
- [Annoteret bibliografi](#)

Indledning

Gedden i karpedammen

Hvis det ellers lod sig måle, ville Georg Brandes komme ind på en af de allerførste pladser i en konkurrence om, hvilken enkeltperson der har grebet dybest ind i dansk livsforståelse, næppe truet af andre end Ansgar, Holberg og Grundtvig. Ved et afgørende kulturhistorisk vendepunkt, ved modernitetens møde med det statiske stændersamfund, bidrog han mere end nogen anden enkeltperson til at polarisere livs- og selvforståelserne i Danmark, samtidig med at han aggressivt og provokerende hjalp det danske samfund igennem en smertelig og uundgåelig omstillingsproces.

For et stort antal mennesker var han i en lang årrække den mest afskyede og hadede skikkelse, personliggørelsen af al den undergravning af gamle værdier, respekt, tradition, moral, kristendom og fædreland, der sivede ind alle vegne samtidig med, at landet forvandlede til et moderne konfliktfyldt industrisamfund, en undergravning som syntes at kunne bekæmpes ved at bekæmpe og fordømme hans person. For en lille, men aktiv tilhængerskare af vrede unge mænd og sværmeriske kvinder var han håbet om udfrielse fra alle undertrykkende normer, stive autoriteter og tåbeligt hykleri, et begejstrende forbillede ved sin utrættelige ildhu, sin stejlhed, sit mod på stadig fornyelse, sin legendariske og utrættelige arbejdsevne. Det samme gælder specielt for en række unge digtere og kunstnere, for hvem han blev den afgørende inspiration.

For det store flertal var han næppe mere end et navn, men dog så ofte nævnt af vrede autoriteter, at han også her blev et begreb, en fjern vag trussel fra denne moderne verden, der trængte ind overalt. Hen mod afslutningen af hans lange liv skiftede billedet ganske vist noget. De mindre standhaftige i den borgerlige lejr lod sig modstræbende påvirke af hans internationale ry (som hans hofblad *Politiken* gjorde alt for at udbrede kendskabet til), mens en hård kerne til det sidste fastholdt sin fordømmelse og f.eks. ikke drømte om at invitere ham med til genforeningshøjtidelighederne i Sønderjylland i 1920, skønt han mere virksomt end nogen anden havde gjort de betrængte sønderjyders stilling klar overfor udlandet.

For nogle af sine svorne tilhængere mistede han til gengæld i tiden op mod århundredeskiftet en del af sin glans - han tog direkte afstand fra dem og fra "brandesianismen" ved flere lejligheder, og netop hans indsats for Sønderjylland, traditionelt en sag for Højre, hans samarbejde med højrekredse også ved et par andre lejligheder og - værst - hans ja til et dansk militært forsvar i 1909, vakte skuffelse. Utrætteligt skrivende og provokerende til det sidste endte han i manges øjne som en anakronisme, et patetisk særsyn. *Hans* syn på disse mange var ikke mindre klart: magen til idioti var usandsynligt på nogen anden klode i verdensrummet.

Også hos sine kolleger, litteraterne, vakte han blandede følelser, splittede som de var mellem beundring for hans rige, levende sprog, hans engagement, hans friske blik, hans stadig overraskende tilgang til stadig nye forfatterskaber og hans evne til altid at slå ned på det væsentlige og sige det uden lærde omsvøb - og lysten til at finde noget at kritisere, var han måske ikke en selvoptaget mimose, en letfornærmet martyr, og når bøgerne blev ved at strømme fra ham så tilsyneladende veloplagt, var det så ikke med snyd, havde han ikke stjålet den tekst? (Det havde han nu og da). Videnskabernes Selskab optog ham aldrig som medlem, hvad der nagede ham til hans dages ende.

Selv mente han i sine sidste år, at han kun havde "skrevet i vand", men faktisk fik han flyttet Danmark et enkelt hanefjed: fremskyndet en uundgåelig polarisering, klargjort hvad et gennembrud til den moderne verden indebar, tvunget sin samtid til en ubehagelig stillingtagen.

Biografi

Liv, virke og virkning

- [Barndom og ungdom](#)
- [Kærlighed og udlandsrejse](#)

Barndom og ungdom

Jødedrengen i grossererhjemmet på Strøget, den ældste af tre sønner, var sin moders øjsten og et sjældent begavet barn, der lærte sig selv at læse, før han var fire år, begyndte i tredje klasse som syv-årig og alligevel kedede sig i skolen. At være hurtigst og ærgre sig over omverdenens langsomhed forblev hans lod - men nogen større glæde ved at være nummer ét har han ikke haft, dertil var det for selvfølgeligt, og det er symptomatisk, at da han som 13-årig fik en ny klassekammerat, der var ældre og klart overlegen i kundskaber og modenhed, veg han uden ringeste fortrydelighed pladsen som nummer ét og gav sig hen i selvforglemmende beundring for den nye ven.

Hjemmet var religiøst indifferent, og jødedommen gjorde intet indtryk på drengen, det at være jøde i et kristent land så meget mere - eller rettere: det at blive betragtet som fremmed, forkert, en outsider, skønt han selv forstod sig som ærkedansk, blev ham med tiden en stadig mere utålelig sag. Hans svar bestod i bagatellisering - og den tavse protest, der lå i hans udarbejdelse af så indforståede og forelskede portrætter af en række danske digtere, at hans egen danskhed hermed *burde* være bevist og hævet over al tvivl. Hans modstandere gav dog ikke afkald på at minde om hans u-danske oprindelse, der var dem et yderst bekvemt middel til at ugyldiggøre hans ord og ærinde.

Den moderne yngre virtuosmæssige Jøde udbreder en aandelig Smitte, der efterhaanden kan berøve Landenes Ungdom de gode, de lykkelige Forestillinger om Fædreland, Forsyn, Familie, Underkastelse under saavel religiøse som moralske Love.

Holger Drachmann i *Dagbladet* 5.5. 1885

Da den ondsksfulde chikane mod jøderne fra 1880'erne blev stadig mere udtalt (her som i udlandet), bidrog den til at forbitre ham mod hans landsmænd og friste ham til den trodsige martyrholdning, han efterhånden fik en udtalt tilbøjelighed for. Den insisteren på jødisk særart, som han oplevede hos f.eks. Goldschmidt eller hos sin ven Henri Nathansen, tog han afstand fra, som også fra zionismen, da denne kom frem omkring århundredeskiftet. Ikke ved at mure sig inde i et påstået særpræg, men ved at åbne sig mod verden og på tværs af alle forskelle at søge mod fælles mål var hans svar på jødespørgsmålet.

Han blev student i 1859 og valgte jura som brødstudium: det sikre. Faderen var ingen dygtig forretningsmand og gik fallit to år senere, i sønnens studietid levede familien under yderst trange kår.

Juraen hindrede ham dog ikke i at dyrke sine sande og glubende interesser. Han fulgte Rasmus Nielsens filosofiske forelæsninger og læste æstetik og filosofi under Hans Brøchners vejledning. Gymnasiastens første helt havde været Petschorin, den gådefuldt interessante, fortvivlede, sin samtid foragtede hovedperson i Lermontovs roman *Vor Tids Helt*, en af byronismens reneste skikkelser. Studentens første helt blev Goethe, som han blev så optaget af, at han besluttede at læse alle de bøger, den unge Goethe havde læst, og Goethe forblev et livslangt nært bekendtskab, det navn der er flest henvisninger til i registerbindet til Brandes' *Samlede Skrifter*. Med vennen Julius Lange, den senere kunsthistoriker, læste han græsk, latin og kunsthistorie, i "Nuthorns Bande", en kreds af ligesindede, kunstnerisk og intellektuelt begejstrede studenter, fandt han tilhold. I den senere bog om Julius Lange er disse overstrømmende rige ungdomsår bevægende beskrevet. Den hegelske æstetik, der var tidens, blev udgangspunkt for hans universitetsopgaver, men samtidig læste han Søren Kierkegaard, og det så intensivt, at han førtes ud i en voldsom religiøs krise i 1862 - med det resultat at han tabte troen.

Samme år forlod han endeligt juraen, og allerede 1864 sluttede han sin magisterkonferens i æstetik med udmærkelse - under vanskelige vilkår, rystet som den unge patriot var af meddelelsen om tilbageslaget fra Dannevirke.

De næste par år er famlende - han arbejder på en disputats om lystspillet, skriver sine første anmeldelser og udgiver i 1866 en pjece, *Dualismen i vor nyere Philosophie* (SS XIII 43ff), polemisk vendt mod Rasmus Nielsens forsøg på at forene religion og videnskab: det er to livsforklaringer, der udelukker hinanden.

I november 1866 fik han et stipendium og var et par berusende lykkelige måneder i Paris.

Kære Forældre!

I gør jer ikke let nogen Forestilling om, hvor lykkelig jeg føler mig. .. At være her ung, rask med friske Sanser, skarpe Øjne og gode Øren - thi uden det er man som Fremmed fortabt her paa disse Gader - med Ungdommens hele Nysgerrighed, Videbegærlighed, Lærelyst, Modtagelighed i alle Retninger, ingen Sorger at have for Hjemmet, det er saa stor en Lykke at jeg undertiden næsten er fristet til at kaste den vakre Ring jeg fik af [Christian] Richardt i Rendestenen.

13. November 1866, *Breve til Forældrene 1872-1904* | 18

Det vigtigste bekendtskab dér var filosofen og litteraten Hipolyte Taine, som bl.a. i sin veloplagte engelske

litteraturhistorie forkynder, at åndsvidenskaberne må lære af naturvidenskaben, kulturen skildres som et produkt, kunstneren og hans værk som bestemt af en herskende evne, der som i et hulspejl samler og resumerer tidsalderen.

Hvad der inspirerer Brandes hos Taine er dog nok først og fremmest hans kunstbegejstring, hans livsappetit sublimeret til skønhedsglæde - og hans selvsikre foragt for akademisk kold æsteticisme. Den 25-årige vender hjem med en opsigelse af den traditionelle tyskfarvede spekulative æstetik i lommen og begynder i overlegne og udfordrende teateranmeldelser og afhandlinger at praktisere Taines metode - med den vigtige pointe, at kunsten må tage udgangspunkt i virkeligheden for at kunne gribe ind i den. Da han siden skriver Taines nekrolog, ligner hans skildring af den unge Taine et selvportræt: "en ung Mand med ringe Livserfaring, stridbart Sind og stort Mod paa at erobre sig den Plads i Frankrigs Aandsliv, der tilkom ham" (SS VII 56).

Kærlighed og udlandsrejse

Livserfaring erobrede han selv ved i 1867 at erobre Caroline David, hans første store kærlighedsoplevelse, 13 år ældre end han, ulykkeligt gift og moder til seks børn. Brandes hjælper hende til skilsmisse, skaffer sig et fælt rygte i det københavnske borgerskab - og oversætter med glødende hast Stuart Mills netop udkomne *Kvindernes Underkuelse*, som han skriver et inspireret forord til (SS XII 49ff).

Det er i 1869. Året før havde han udgivet *Æsthetiske Studier*, året efter kom *Kritiker og Portraiter*, i begge har vi noget af det mest læseværdige, han nogensinde har skrevet, frækt, sprudlende veloplagt - de smidigt indfølelse afhandlinger om Aarestrup, H.C. Andersen og Kamma Rahbek f.eks., og den afhandling om *Det uendeligt Smaa og det uendeligt Store i Poesien*, som siden har været generationer af gymnasieelevers møde med ham. Det mod han her viser til at give sig sin indfølelse i vold - "Der skal Mod til at have Talent" - skylder han, ved siden af sig selv, også den franske kritiker Sainte-Beuve, som han lærte meget af.

Vigtige er desuden afhandlingerne om Henrik Ibsen, fordi de viser Brandes' udvikling: først forbeholdne og irettesættende, siden ekstatiske i deres tilslutning, der næsten får karakter af krigserklæring til samtiden. De to uforsonlige krigere forstod hinanden som naturlige forbundsfæller, som Ibsens breve (fra 1869) viser det.

Fra 1870 stammer disputatsen, *Den franske Æsthetik i vore Dage. En Afhandling om H. Taine af G. Brandes*, (SS XIII 137ff) der forener beundring og taknemlighed overfor læremesteren med vigtige forbehold overfor hans lære om den herskende evne, den deterministiske kunstopfattelse og især hans syn på geniet som "resumé" af samtiden: geniets genialitet består bl.a. i at gå *imod* sin tid, mener den unge dansker at vide.

Straks efter forsvaret drog Brandes, i april 1870, ud på sin store, skelsættende udlandsrejse, der varede til juli næste år. I Paris mødte han igen Taine, desuden Ernest Renan - og Stuart Mill opsøgte ham og inviterede ham en tur til London. Den fransk-tyske krig var brudt ud, og han nåede ud af landet kort før det franske nederlag ved Sedan.

I Italien kommer han snart til Rom, men bliver dér alvorligt syg af tyfus med følgende årebetændelse i det ene ben. I sine smukke breve til forældrene fortæller han, hvordan Philomele - en naiv, forstandig og livsglad 19-årig pige af folket - plejer ham tilbage til livet, hvorefter han lærer hende at læse og skrive, og hvad der ellers kan undervises i på en sengekant. Han får en god ven i en jævnaldrende fransk æstet Noufflard og skriver f.eks. : "Aldrig i mit Liv har jeg følt mig så lykkelig som nu. Jeg er aldeles helbredt, jeg gaar igen som i gamle Dage. Jeg har en Kammerat efter mit Hjerte (af den fineste Dannelse og det ædleste Sind) til mine daglige Udflugter nemlig Noufflard, jeg forelsker mig regelmæssigt nogle Gange om Dagen... jeg er bogstaveligt halvgal af Lykke." Med Noufflard indsuger han i Rom og Napoli renæssancens, den græske kunsts og gadelivets helt overvældende skønhedsindtryk - skønhed som det *betydelige*, det ufortrykte, det hedenske, ofte i polemisk triumf overfor dansk protestantisk snerperi. Natur, frihed, stolthed, udfoldelse, skønhed kontra unatur, ufrihed, underdanighed, stagnation, grimhed: det kommende fremstød forberedes.

Da han omsider, juli 1871, er på vej hjem, vokser vreden og foragten for det hjemlige omvendt proportionalt med afstanden, og da han mødes med Ibsen i München har de to lagt planer om en "bombe under arken". Det sovende og drømmende Danmark skal vækkes.

Og medens det aandelige Liv sygnede som en Plante sygner i et dumpt, indelukket Rum, var man selvtillfreds - ikke i en glad eller larmende Selvtillfredshed; thi der var megen Vemod i Sindene efter de store Ulykker, megen Nedslagenhed, skjønt disse Ulykker betragtedes som rent uforskyldte, som Udslag af blodig, himmelraabende Uret; _ Og medens man sov, saa drømte man. Den dannede og især den halvdannede Verden i Danmark og Norge drømte, at den var Europas Salt. Man drømte, at man foryngede de fremmede Folk ved sin Idealisme, sine Grundtvigske eller Kierkegaardske Idealer, sin stærke Aarvaagenhed. Man drømte, at man var den Kraft, der *kunde* beherske Verden, men som af gaadefulde, ubegribelige Grunde i en længere Aarrække havde foretrukket at tygge Sul fra fremmedes Bord. Man drømte, at man var det frie, mægtige Norden, der førte Folkenes Sag til Sejr - og vaagnede ufri, afmægtig, uvidende.

Forfatterskabet

- [Gennembrud og modgang](#)
- [Flere Hovedstrømninger](#)
- [Produktivt eksil](#)
- [Glad hjemkomst til ny skuffelse](#)
- [Sortsyn og sædelighedskamp, Polen og Rusland](#)
- [Nietzsche, Det store Menneske og Hovedstrømningernes afslutning](#)
- [Hyldest til åndens høvding](#)
- [William Shakespeare, Samlede Skrifter, forfulgte folkeslag](#)
- [Stædig opposition efter systemskiftet](#)
- [Verdenskrigen og de fire store biografier](#)
- [De sidste stædige år](#)

Gennembrud og modgang

Bomben springer med de forelæsninger, han som dr. phil. har ret til at holde på Københavns Universitet, og som indledes d. 3. november 1871. Efter samråd med Hans Brøchner vil han forelæse om *Hovedstrømninger i det 19de Aarhundredes Litteratur*, indledt med en gennemgang af en håndfuld bøger fra revolutionens og Napoleonstidens år, *Emigrantlitteraturen*. Forelæsningerne vakte voldsom opsigt og var da også klart provokerende i det borgerskabets København, der i forvejen var skræmt - af Pariserkommunen, af de politisk ambitiøse danske bønder, der kort før var forenede i Venstre, af den spirende og vrede danske arbejderbevægelse. Faldt nu også en af borgerskabets egne dem i ryggen?

"Jeg anser det for en Pligt og for en Ære at hylde de Principer, til hvilke jeg bekjender mig, Troen paa den frie Forsknings Ret og paa den frie Tankes endelige Seir", hedder det i den berømte, provokerende indledningsforelæsning (*Emigrantlitteraturen 7* - her allerede modificeret i forhold til forelæsningsmanuskriptet, jf. Henning Fenger: "Georg Brandes' indledningsforelæsning til Hovedstrømningerne 1871. Et forsøg på en rekonstruktion" i *Festskrift til Paul V. Rubow* (1956). Brandes arbejder overalt i denne forelæsning med klare modsætningsforhold: fri tanke - dogmetro, fremskridt - reaktion, virkelighedsnær og engagerende litteratur - litteratur der er trøst og drømmeri, sand moral - bornerthed, sanseglæde - askese, videnskabeligt underbygget sandhed - religiøst hildet vildfarelse. Det der giver litteraturen liv er, at den er organ for "den eneste levendegørende Tanke, Menneskehedens store Friheds- og Fremskridtstanke". Digtningen ses som produkt af tidsånden, der taler til læserne med digterne som sine mellemænd. I indledningsforelæsningen gør han også rede for sin plan: I seks dele vil han skildre litteraturens vej fra den franske revolution - over den franske emigrantlitteratur og den tyske romantik til den dybeste reaktion i Frankrig. I fjerde bind skal vi se Byron ene mand fremkalde omslaget, i femte, der behandler den franske romantiske skole, ser vi skribenterne som led i en ny liberal bevægelse, og i det sjette om Tyskland forbereder digterne (Heine f.eks.) revolutionen i 1848. - Hele denne bevægelse er gået uden om Danmark, hvis litteratur befinder sig i hendøen, uimodtagelig for fremmed påvirkning. Men "Det, at en Litteratur i vore Dage lever, viser sig i, at den sætter Problemer under Debat." (*Emigrantlitteraturen 15*)

Brandes mente at kunne bekæmpe den forargelse, som forelæsningerne vakte, ved at udgive dem, men da de udkom i februar 1872 (stærkt ændrede i SS IV), gjorde det kun sagen værre, ligesom hans flyveskrift fra april *Forklaring og Forsvar* (SS XIII 387). Kritikken fra bl.a. Carl Ploug, Rud. Schmidt og D.G. Monrad var voldsom, og til dels rettet mod hans person: Han hånede familielivet og gik både ind for fri kærlighed og selvmord (referaterne af *Werther* og *Senancours Obermann*), han var ateist og som jøde utaknemlig mod det samfund, der havde givet hans fædre husly, og var han konsekvent, gjorde han sig til fører for socialisterne, men da han har hysterisk fråde i stedet for flammende lidenskab, så gør han det nok ikke. Osv.! Hans svar på disse anklager blev afvist af redaktionerne (Carl Ploug ved *Fædrelandet*, Vilhelm Topsøe ved *Dagbladet*), et enkelt indrykkede han som betalt inserat. Trodsigt og provokerende havde han indgivet ansøgning om det professorat, der blev ledigt ved Carsten Hauchs død i marts 1872, ansøgningen blev end ikke besvaret. I de følgende år valgte samtlige danske dagblade (undtagen *Socialisten*, hvor han ikke ville skrive) at nægte ham adgang, og frem til 1877 undlod de konsekvent at anmelde hans bøger. Han blev behandlet som en ikke-eksisterende.

Tog man sig alt til Hjerte, var jo Livet ei til at udholde eller bære. Følgelig anviser Livet selv os et vist Letsind som det Nødvendige og det Rette. Foruden Letsind anbefaler jeg Begeistring. Den gjør nemlig, at man undertiden i Actionens Hede ei føler de Kugler, der gaae igjennem Kjødet. Endelig anbefaler jeg det at føre sine Forsætter, ogsaa de smaa, igjennem. En af de heftigste Fornøielser, for hvilken vor Hjerne er modtagelig, er øiensynligt Følelsen af Overeensstemmelse mellem det for længst Ønskede og Besluttede og det nu Udrettede_

Hjertensgodhed, Medlidenhed, Sandhedskjærlighed, og andre af de Egenskaber, der stærkest maa betegnes

som gode og som udgjøre Godheden i streng Forstand, synes jeg ei man kan anbefale som Midler til at udholde Livet, thi de gjøre En mindst lige saa meget ulykkelig som lykkelig. Men saadanne Egenskaber som Letsind, Begeistring og Indsnævring af Energien til faa og altid udførte Forsætter synes mig gode Dulmemidler ja Midler til Nydelse.

Til vennen Carl Salomonsen, 15. august 1872. *Georg og Edvard Brandes. Brevveksling med nordiske Forfattere og Videnskabsmænd* I 285f

Flere Hovedstrømninger

Men med *Emigrantlitteraturen* var "Det moderne Gennembrud" sat i gang, inspirationen givet til en samfundskritisk, problemdebatterende litteratur uden respekt for den angiveligt mimoseagtige, romantiske efterklangspoesi, som den nye retning hånligt lagde bag sig. Hurtigt meldte åndsbeslægtede sig hos Brandes: J.P. Jacobsen, Holger Drachmann, Sophus Schandorph - og hans egen broder Edvard. "Litteraturselskabet" varede kun kort, men den naturalistiske og samfundskritiske digtning kom til at præge de følgende tiår og havde Georg Brandes som sin selvfølgelige ankermand og inspirator (hvis man da ikke, som Herman Bang, valgte at sætte sig udenfor og dermed gøre sig til modstander). Også eneren Henrik Ibsen hørte - trods forbehold - til kredsen. Tidens problemer sætter han direkte under debat fra og med *Et Dukkehjem* (1879), men allerede i 1872 fortæller han Brandes, at "jeg skriver aldrig en Linie uden at sige til mig selv: Hvad mon G.B. vil sige derom" (19.9. 1872, *Breve til Forældrene* I 18), og han har tegnet ham både som Julian i *Kejser og Galilæer* og som Doktor Stockmann i *En Folkefejende*. Også Bjørnson og Strindberg meldte sig siden under fanerne og erkendte taknemmeligt deres gæld - som et utal andre nordiske forfattere, jf. *Georg og Edvard Brandes - Brevveksling med nordiske Forfattere og Videnskabsmænd*, I - VIII, 1939ff.: Alexander Kielland, Kristian Elster, Arne Garborg, Jonas Lie, Gustaf af Geijerstam, Victoria Benedictsson, Oscar Levertin, Selma Lagerlöf, Gustaf Fröding, Ellen Key, Hjalmar Söderberg, Juhani Aho m.fl. - foruden Brandes' danske pennevenner: Hans Brøchner, C.J. Salomonsen, Harald Høffding, Troels-Lund, Holger Drachmann, J.P. Jacobsen, Sophus Schandorph, V. Pingel m. fl.

Også til Tyskland fik Brandes snart gode kontakter. Fra 1872 er han hvert år i Berlin, Dresden, München i lange perioder og har stor glæde af at omgås litterater, videnskabsmænd og kunstnere, litteraturhistorikeren H.Th. Hettner, digteren Paul Heyse f.eks. - også Julius Rodenberg, redaktøren af det ansete *Deutsche Rundschau*, der i de følgende år blev en vigtig adgang til det tyske publikum - sammen med *Hovedstrømningerne*, der alle udkom hurtigt på tysk, oversat af en vis Adolph Strodtmann, hvis kone, Henriette, Brandes snart forførte, og som han blev gift med i 1876 - han omdøbte hende samtidig til Gerda.

I 1873 forelæser han om *Den romantiske Skole i Tyskland*, der udkommer samme år på dansk og tysk - nok det mindst inspirerede af de seks bind, et regulært angreb på dansk og tysk højromantik (SS IV). Mens *Emigrantlitteraturen* havde samlet sig om typer på det gryende romantiske åndsliv - Werther, Chateaubriands *René*, Constants *Adolphe*, Mme de Staëls heltinder - bliver forfatterportrættet og -biografien her og i de følgende bind strukturerende. Året efter kommer *Reactionen i Frankrig* (SS V), et opgør med "det mest fornødende og fordømmende Princip af alle Principper paa Jorden", nemlig autoritetsprincippet - et veloplagt debatindlæg med morsomme, ikke ukærlige portrætter af reaktionære franske som Lammennais, de Maistre, Mme de Krüdener.

Allerede samme år forelæser han om Byron, året efter udkommer *Naturalismen i England* (SS V), med Byron-portrættet som det bærende. Rubow kalder det for det første eksempel på Brandes' "sufflerende Digterkarakteristik, hvor Kritikerens og hans Genstand sammenblandes". Den private baggrund for portrættet er evident, 1875 var et år, hvor den indædte danske afvisning af ham (i forening med hans ægteskabsbekymringer) gik ham voldsomt på - og da også var stejlere end nogensinde. Bebrejdelse var de samme som hele tiden: han gik ind for ugudelighed, selvmord og fri kærlighed. Et højdepunkt nåedes, da han i sin betrængte økonomiske situation oversatte to aldeles uskyldige noveller af Gottfried Keller og måtte lade sig fortælle af sine to argeste forfølgere, Carl Ploug og Vilhelm Topsøe, at han var "en litterær Forretningsmand, der gjør i Tidens Modevarer, eller en rodløs Plante, som driver med Strømmen, og vel kan sætte Blomster, men ingen Frugter" Således i Plougs blad *Fædrelandet* (20.11. 1875). Topsøes avis *Dagbladet* mener, dette er for mildt udtrykt: "der gives Planter, der ere endnu værre farne end de rodløse, det er dem der have fæstet Rod i Urenhed og Raaddenskab" (13.12. 1875). Det er tonen!

Omtrent samtidig oplevede Brandes en værre skuffelse: Ansættelsen af en ny kultusminister, J.C.H. Fischer, havde givet ham håb om, at hans aldrig besvarede ansøgning til universitetet kunne nyde fremme. Sagen forpurrede bl.a. ved indskriden fra en anden af hans gamle modstandere, Sjællands biskop Martensen.

I den situation er det forståeligt, at identifikationen med Byron, den trodsige engelske ener var en bevingende udvej. Den har i hvert fald givet portrættet meget af dets lidenskab - og en stedvis voldsom patos. Den side af Byron, som den purunge Brandes var faldet for, da han faldt for Lermontovs helt, den problematisk-selvspejlende, mangler ganske.

I kampen for et dansk fodfæste fandt Georg - sammen med broderen Edvard - i 1874 en uventet allieret i Gyldendals direktør Fr. Hegel, der gerne ville sikre sit forlag morgendagens talenter: Hegel accepterede at udgive tidsskriftet *Det 19de Aarhundrede*, redigeret af de to brødre. Samarbejdet krævede imidlertid så megen selvpåført forsigtighed, at tidsskriftet ikke blev synderlig udfordrende - men i 1877 alligevel for mistigt for Hegel, der uden videre lukkede det igen. Brandes' vigtigste bidrag til tidsskriftet var to smukke studier om Bødtcher og Chr. Winther samt et større arbejde om den tyske socialist Ferdinand Lassalle - i bogform på tysk 1877, på dansk først i 1881 (udvidet i SS VII).

Brandes' forhold til socialismen har stedse været dobbelt, eller vaklende. Pariserkommunen havde først forfærdet, siden pirret ham, men når han i 1872 afviste en tilnærmelse fra Louis Pio, var det især af rent taktiske grunde: hans situation var svær nok i forvejen. Hans vanskelige forhold til det borgerskab, han hørte hjemme i, gav ham imidlertid megen forhåndssympati med arbejderne og deres sag, - alligevel frabad han sig et egentligt samarbejde, også fordi han anså socialisme for det samme som statsstyre, ødelæggende for den personlige frihed, - og så en vigtig opgave i at hæve arbejderstanden gennem oplysning. Da han læser Lassalle første gang, skriver han i sin dagbog: "Dybt Indtryk af Lassalle. Bourgeoisiet aldeles raadent og udlevet. Man burde absolut henvende sig til Arbejderne."

Lassalle-biografien er et pionerarbejde og præget af at være skrevet på baggrund af alt for få og tilfældige kilder. Dens billede af den jødiske, frækt-trodsigt-viljestærke og ridderlige forkæmper for umulige sager har, som Byron-portrættet, en meget personlig baggrund, der spores gang på gang.

I 1876 sætter han sig en større opgave: en bog om Søren Kierkegaard. Også her er identifikationen nærliggende - geni i en købstad, martyr for en stor sag - men fritænkeren Brandes' afstand til Kierkegaard - plus respekten for hans format og betydning - bevirker, at dette bliver uden betydning.

Hans forhold til Kierkegaard er så dobbelt som man kan tænke sig. Han skriver siden (til Nietzsche, 11.1. 1888, *Correspondence de GB* III 448): "dies Buch ist eine Art von Streitschrift, geschrieben um seinen Einfluss zu hemmen". Kierkegaards livsfornegete kristendom har budt ham lige så meget imod som den faldne husguds påstand om, at man for at hævde subjektiviteten først måtte ugyldiggøre hele historien og være ligeglad med al naturvidenskabelig erkendelse. Samtidig måtte Kierkegaard være en levende udfordring, geni i samme købstad som hans frafaldne lærling, med et sprogligt mesterskab som Brandes har været svag for, og med en lidenskab, han har vidst sig i dyb gæld til. Subjektiviteten som sandheden: det havde også været Brandes' position overfor Taine.

Bogen er det første forsøg på en videnskabelig indkredsning af Kierkegaard, og i sin påpegning af hele udviklingsgangen i forfatterskabet, i bemærkningerne om Kierkegaards sprog og i gennemgangen af *Enten-Eller*, *Frygt og Bæven* og *Stadierne* når Brandes så højt som nogensinde i retning af indfølelse og kongenial fortolkning.

Produktivt eksil

Den indædte danske modvilje havde i hvert fald siden 1873 fået Brandes til at overveje at slå sig ned i udlandet - som mange andre nordiske digtere og kunstnere gjorde det, når nordisk provinsialisme gik dem for meget på: Ibsen i lange perioder i Dresden og München, Bjørnson, Lie, Kielland og Drachmann i lange perioder i Paris, Strindberg i Frankrig og Schweiz, J.P. Jacobsen i Italien osv. - Efter ægteskabet med Gerda var han indstillet på at rejse, men vidste blot ikke hvorhen. Parret boede midlertidigt på hotel i København, eller han var på foredragsrejse i Sverige og Norge. Et håb om et østrigsk professorat glippede, og sidst i 1877 flytter de to så til Berlin.

Forinden har han forberedt sin tilbagekomst - tror han. *Danske Digtere* håber han i forordet vil blive opfattet som "fredelige blade". Portrætterne af Hauch, Bødtcher, Chr. Winther og Paludan-Müller er smukke, varme og - synes man - meget danske. Af de fire har han personligt kendt den første og den sidste godt, også Bødtcher har han truffet, og ved disse tre begynder han fremstillingen med selvpoplevede træk fra møder med dem. Han har i det hele taget den gode, journalistiske vane at indlede sine arbejder, så læseren straks bliver vågen. Det kan også gøres med en overrullende påstand. "Der skal Mod til at have Talent", begyndte f.eks. afhandlingen om H.C. Andersen. Den om Chr. Winther begynder: "Et Folks Litteratur er dets Selvbevidsthed". Winther har oplevet den sjællandske natur med så oprindeligt og digterisk et blik, at den dermed, først dermed, er blevet hans landsmænd en oplevelsesmulighed.

Med *Danske Digtere* blev den almene anmelder-boycot brudt, dog kun for at give luft for uviljen. I tidsskriftet *Nær og Fjern* advarede Otto Borchsenius mod Brandes som forløber "for det unge revolutionære og atheistiske Evropa" hvis ideer der foreløbig ingen brug er for herhjemme. - Når Brandes efterhånden blev skuffet og bitter, er det til at forstå. Hans udgangspunkt er faktisk en forbavsende naivitet. Om denne bog skrev han således til forlæggeren, at han håbede, den kunne komme til påske - "jeg vilde saa gerne bruges til Konfirmationsgave".

Før Brandes i oktober 1877 rejste til Berlin, udsendte 45 af hans venner eller sympatisører en erklæring, der

takker ham for hans indsats, beklager at universitetet ikke har ansat ham, og håber på hans tilbagevenden. For at få tallet op på de 45 var det imidlertid nødvendigt at gøre erklæringen så ulden, at den blev uden betydning - bortset fra, at den inspirerede Bjørnson til en personlig og anderledes varm og oprigtig erklæring, der blev indledning til en dybt fascinerende brevveksling mellem de to så forskellige mænd - og til, at Bjørnson blev lagt på is hos alle troende i en årrække (samt formentlig i hvert fald en medvirkende årsag til, at Ibsen, den Bjørnson-skinsyge, ikke skrev til Brandes de næste fem år).

De mange artikler, Brandes skriver om berlinske og tyske forhold - indtil 1881 kun til en norsk avis, dernæst til *Morgenbladet*, da Hørup og Chr. Berg overtog dette blad - er stadig læseværdige som førstehåndsberetning om et Tyskland i opbrud, selvbevidst og usikkert, med et borgerskab, hvis frygt for socialisterne drev det i armene på Bismarck: storartet politisk journalistik, altid med konkrete udgangspunkter, anskueligt, perspektivrigt - inklusive den forudsigtelse af første verdenskrig fra 1881, som han siden med stolthed optrykker i sin bog om denne krig. De ca. 80 artikler blev først i 1885 samlet i *Berlin som tysk Rigshovedstad. Erindringer fra et femaarigt Ophold* (SS XIV).

Indirekte fortæller de, at han i Berlin har haft det som fisk i vandet, velopløst, nysgerrig, kontaktsøgende og snart med et væld af bekendte. Hjælpsom, som han var, bidrog han væsentligt til, at ny nordisk litteratur blev oversat og kendt i Tyskland. Samtidig skrev han flittigt - i 1878 udkom hans bog om *Esaias Tegnér, En litteraturpsychologisk Studie* (SS III). Ud fra dygtige nærlæsninger får Brandes her afmytologiseret denne usædvanlige digterbiskop med det kraftige sanselige naturel, den hedenske åndsretning, det gode lune og det udprægede hang til frimodighed og vellevned. Både i Sverige og Danmark var modtagelsen fjendtlig, men bogen har hævdet sig som et foregangsarbejde i Tegnérstudiet.

Endnu samme år kom den næste biografi, *Benjamin Disraeli, Jarl af Beaconsfield. En litterær Charakteristik*. Brandes var på dette tidspunkt så dårligt stillet økonomisk, at han ikke havde råd til at indskrive væsentlig litteratur fra England. Bogens følelige mangler i det rent biografiske rettes op i en tysk udgave fra 1879, på dansk først i *Samlede Skrifter IX*, 1901, under titlen *Lord Beaconsfield*. Bogen har tre pointer. Dels er den optaget af kombinationen forfatter-politiker, - Disraeli skrev en række romaner, som Brandes bruger som nøgle. Dels er den fascineret af mandens konservatisme, på én gang udtryk for snæverhed - og for modstand mod det moderne samfunds opløsning af alle oprindelige bånd, når pengene undergraver social forpligtethed. Endelig er den inspireret af det jødehad, der i disse år blussede op i Berlin og Tyskland, og som netop i 1879 konstruerede sig sit dengang demonstrativt stuerene navn: antisemitisme. Brandes diskuterer i bogen med Disraeli, om jøden skal forsvare og forhærde sig og bevare sin race ren - eller give afkald på sit særpræg og åbne sig mod menneskeheden i en fælles kamp hen over alle skel? (Eller diskuterer? Han har låst sig fast på assimilationen og lader sig ikke rokke. I sine breve til Henri Nathansen under første verdenskrig varierer han sine argumenter fra bogen om Disraeli: zionisme er en uhyrlig selvtilstrækkelighed. En kort overgang, i 1917, skrev han positivt om muligheden for, at Palæstina kunne blive et tilflugtssted for de østeuropæiske jøder, der måtte flygte fra forfølgelse, men allerede i 1919 forstår han i sin dagbog, at modsætningsforholdet til araberne vil umuliggøre denne zionistiske drøm).

Der går nu flere år uden nye bøger - Brandes har travlt med forelæsninger, i Berlin, København og Christiania, bl.a. om Ibsen og Bjørnson, brødrene Goncourt og Staffeldt samt forfatterne fra det næste bind *Hovedstrømninger*. Han er jævnligt i København, hvor i 1881 en episode i Studenterforeningen i forbindelse med et foredrag giver anledning til dannelsen af Studentersamfundet, der i de følgende år bliver samlingssted for oppositionelle studenter og - givetvis med Brandes som vigtig inspiration - center for en banebrydende arbejderoplysning.

Forleden indviede jeg det nye Studentersamfund, hvorom du maaskee har hørt. Der var over 500 Studenter i Salen, jeg kom tilfældig derhen og var ei forberedt paa at tale, men den dertil Bestemte havde faaet Forfald; saa talte jeg to Gange. Blot jeg viste mig, blev der et Skrig af Glæde, som jeg i mit Liv aldrig har hørt Mage til. Jeg har hørt Applausen for store Sangerinder og deslige, men det var intet derimod. Da jeg havde talt, og da de ikke mere kunde klappe af Træthed, begyndte de at stampe med Fødderne. Du kan tro det er underligt, naar man 10 Aar før maatte betale for at faae sine Avisartikler trykte paa 4de Side af Aviserne som Avertissement. Det var et af de bedste Øieblikke jeg har havt her.

Til Paul Heyse 23.9. 1882 *Correspondance de GB* III 262

I Berlin bruger han desuden megen tid og omsorg på at holde forbindelsen til de nordiske venner i live gennem en omfattende korrespondance, ikke mindst med Edvard, der er trofast rapportør fra den hjemlige scene. Han er også på jævnlige besøg i København, hvor han forelæser - og i 1879 endnu engang er optaget af et atter forgæves håb om en universitetsansættelse. Som nævnt får han omsider, i 1881 - altså efter ti års udelukkelse - adgang til en dansk avis, Venstres hovedstads-organ *Morgenbladet*, hvad han benytter sig flittigt af.

I 1882 udkommer *Hovedstrømningernes femte bind, Den romantiske Skole i Frankrig* (SS VI) båret af en kærlighed til fransk ånd og kultur, som opholdet i den noget mindre åndfulde tyske rigshovedstad kun kunne accentuere. Det er på flere måder det mest generøse af de seks bind. Det skelner mellem kunstnere, der har

det sande, det skønne og det gode som mål: virkelighedsskildrere, artister og verdensforandrere - uden at indføre nogen rangorden mellem disse tre muligheder. Den palimpsest, der anes bagved, handler denne gang ikke om ham selv, men om den dansk-norske digtergruppe, han havde stampet op af jorden, og som det var ham magtpåliggende at inspirere uden at styre (vi gentager: manden var naiv. Naturligvis blev han snart udnævnt til "feltmarskal" o. lign.).

I Berlin-årene fødte hans kone Gerda to døtre, Edith og Astrid, og han selv forelskede sig lidenskabeligt i den kloge, smukke og alt for følsomme Lulu v. d. Leyen. Den dramatiske firkants-historie (hun var også gift) endte med, at Lulu blev indlagt på nervesanatorium, Brandes fik et næsten-sammenbrud, og Gerda udfoldede uhyggelige hysteriske evner og grundlagde en livslang og stadig mere berettiget mistro til sin mand. Den ulykkelige affære er medvirkende til, at han tager mod et tilbud fra en anonym dansk kreds om at underholde ham i ti år med en professor-gage, hvis han vender tilbage til København og holder forelæsninger. (Aftalen blev siden forlænget og ophørte først i 1900, på hans anmodning). Han forlod Berlin i februar 1883, efter en afskedsfest, hvor han brød den gode stemning ved en henvisning til den hårde tyske behandling af de danske sønderjyder - en gestus som til gengæld skaffede ham megen goodwill i landsdelen.

Glad hjemkomst til ny skuffelse

"Jeg kan næsten ei gaa paa Gaden saaledes begloes jeg fra alle Sider... De Unge betragte mig absolut som deres Fører og bringe mig en ubetinget Hengivenhed i Møde", skriver han, netop hjemvendt, til sin kone der endnu er i Berlin. Han er blevet personliggørelsen af en afgørende konflikt i samfundet, og som åndelig leder af en bevægelse, der bekæmper hykleri og reaktion er han indfanget i en rolle som uforsonlig og rethaverisk, en rolle han mangler al selvironisk afstand til, og som han forgæves søger at smyge sig ud af. Den essaysamling, han snart udsender, *Mennesker og Værker*, er tænkt som lige så "fredelige Blade" som *Danske Digtere* var det. Især den lange afhandling om Schack Staffeldt står som et smukt modstykke til de tidligere angreb på romantikken, og også portrætterne af Flaubert og brødrene Goncourt er uden egentlig polemik. Men hvad hjælper det, når han vælger at holde forelæsninger om *Det unge Tyskland* i dets kamp mod Den hellige Alliance, med stadige usagte paralleller til samtiden, og når han modtages med så fanatisk begejstring af sine unge beundrere!

Til overmål mønstrer han sidst på året tropperne i *Det moderne Gjennembruds Mænd* med portrætter af Bjørnstjerne Bjørnson, Henrik Ibsen, J.P. Jacobsen, Holger Drachmann, Edvard Brandes, Sophus Schandorph og Erik Skram (SS III). - På høje tid, kan man sige, den lille flok er allerede i en vis opløsning. Bjørnsons sædelighedskrævende skuespil *En Handske*, som Brandes havde læst i juli, har vist ham som værende på vej tilbage i bigotteriet, Brandes udelader stykket i sin gennemgang af Bjørnson, ligesom han også tier om Ibsens *En Folkefjende*, der kom ham på tværs af politiske grunde (modsat folkefjenden Stockmann ønskede han nemlig ikke at være stærk ved at stå alene, han havde i høj grad brug for Venstre og *Morgenbladet* - der blot, som det snart viste sig, ikke havde brug for ham). Drachmann havde han året forinden givet en velfortjent røffel på grund af et antisemitisk udfald, og J.P. Jacobsen var døende. Så er der kun den brave Schandorph, Erik Skram samt hans egen broder Edvard tilbage. Da det er vigtigt for ham ikke at fremstå som partisk venne-roser, gør han portrættet af Edvard, broderen, særlig kritisk.

Denne bog, der skulle krone værket som kulturpolitisk kampskrift, udkommer i december 1883. I samme måned rokkes Brandes' stilling afgørende, på ikke mindre end fire måder: Han hænges ud som plagiator i anledning af en artikel om den tyske digter Börne, og "lånene" dokumenteres med parallel-citater. Samtidig går Drachmann i sin fortælling *Ostende-Brügge* til generalangreb på ham og hele den moderne, letfærdige retning. Således trængt forløber Brandes sig i en polemik med Herman Bang vedrørende Topsøe. - Og derpå følger det afgørende slag, da Chr. Berg smider Hørup og Edvard ud af *Morgenbladets* redaktion - og dermed også udelukker Georg fra hans eneste avis-adgang til det danske publikum.

Modstanderne oplevede dette sidste som en retfærdig straf for denne mands arrogante selvsikkerhed og magtbrynde, skønt han i sin bog er meget diskret med, hvad han selv har betydet for de syv digtere, han behandler.

Brandes selv oplevede sig som en slagen mand. Han resumerede siden bittert: "I Marts var jeg bleven modtaget som en aandelig Fører, nu var jeg en General uden Officerer, en Johan uden Land. Paa Bunden af min Sjæl troede jeg fra da af Ingen mer." (*Levned* III 74) Den tiltro til "Fremskridtets brusende Tog", han havde givet udtryk for i 1881, er i hvert fald forbi. - Også selv om tabet af *Morgenbladet* rigeligt blev opvejet, da det året efter lykkedes at starte *Politiken*: et blad der hurtigt viste sig som en langt bedre bastion for den kulturkamp, der lå ham på sinde.

Til Holberg-jubilæet i 1884 skrev Brandes - der hverken var indbudt som taler eller tilhører til nogen af de officielle lejligheder - sit eget "festskrift", *Ludvig Holberg* (SS I). Med brug af Taine'ske kategorier - tidens klassicistiske ånd, den nordiske folkekarakter - indskrives Holberg i sin tid, med vel påtrængende paralleller til Brandes' egen situation - "Har nogensinde en aandløs Regjering og et umodent Folk i Forening tilredet et

blomstrende Geni, endsige Landets Hovedskribent, værre?" (*Ludvig Holberg. Et Festskrift* 283 - SS I 152) Et nok så levende portræt gives i det foredrag om Holberg, som Brandes holdt i "Arbejdernes Læseselskab", og som blev stenograferet (udg. som pamflet, optr. i *Taler* 17) - og oplevet af Jeppe Aakjær:

Der var ikke én ubesat Plads i hele den store Sal, oppe som nede, og Spændingen var umaadelig, da en Dør i Baggrunden gik op, og en slank, elegant Skikkelse med det hvideste Skjortebryst og sirligt bundet Slips, med lette, elastiske Skridt gled ind over det høje Scenegulv. Et bragende Bifald modtog den kække Stridsmand, hvis Navn var et Kamptegn i alle Aviser og Lejre. Brandes stod dengang paa sin Evnes og Kunnens Tinder. Hans Fremstillingsgave røbede en blændende Kunst. Hvert Ord og Sætning var gennemtænkt og sammenføjet til det mest bevidste Kunstværk, uden at nogen af hans Tilhørere mærkede den ringeste Anstrengelse. Mit ungdommelige Bryst fyldtes under denne Veltalenhed af en sær lykkesvanger Fryd og Grøde, der blev ved at holde sig op gennem Aarene, hver Gang jeg sad under denne enestaaende Mands Fortryllelse i Foredragssalen eller i min ensomme Hybel med et af hans Værker over Knæet. Og naar jeg saa mig omkring paa disse stærke, furede, livsprøvede Ansigter, der omgav mig, følte jeg, at de tænkte omtrent som jeg, at det var en af de lykkeligste Stunder i deres Liv.

Aakjær: *Drengaar og Knøsetid*, 1929

Også hans arbejde om Holbergs komedier, fra 1887 (SS I 165ff), er en fornem introduktion.

Sortsyn og sædelighedskamp, Polen og Rusland

Brandes' sortsyn her midt i firserne har utvivlsomt også en helt privat baggrund i det stadig mere ulykkelige ægteskab. Hans tyske kone har været utryg i den fremmede danske hovedstad og har også i sin jalousi og almindelige mistro skræmt hans danske venner væk fra hjemmet, har endda søgt at undergrave det forhold til forældrehjemmet, som fortsat var ham uundværligt. Da hun, i 1884, i fortvivlelse flygter til sit barndomshjem i Nordtyskland med de to børn, tager han den 34-årige Bertha Knudtzon til elskerinde. Gerda vender tilbage og søger i de følgende år at skandalisere sin mand, bl.a. kontakter hun Berthas broder, den konservative folketingsmand Christian Knudtzon, og hun får også sin mand udspioneret. Kun den københavnske presses forbavsende diskretion hindrer skandalen i at bryde ud. Brandes reagerer med trods udadtil, men har det meget elendigt. Omkring 1885-86, hvor dramaet er på sit højeste, har det til dels lammet hans produktionsevne. Bertha Knudtzon forbliver hans faste veninde og støtte, men det hindrer ham ikke i at stifte andre nære kvindelige bekendtskaber på de mange rejser til europæiske storbyer.

Der er således en privat baggrund, når hans sortsyn vokser frem, men der er også en ydre politisk. Nyåret 1885-86, da Estrups provisorium kun er blevet mødt med tomme protester fra Venstre, reelt accepteret, konstaterer han lakonisk i sin dagbog: "Hvor er den tom, den Snak om Fremskridtet, hvor er Menneskeheden enfoldig og raa! Jeg vender i mit Sind stedse inderligere tilbage til min *hero-worship*, Dyrkelsen af de faa, som frembringer og forstaar." (*Levned* III 151)

Som også Pontoppidan (i novellen *Illum Galgebakke*) var Brandes mindre fortørnet over Højres støjhed end over Venstres mangel på samme. Han så på Venstres politik som dikteret af en grotesk romantisk forestilling om, at "Lykken erobres, Triumfer opnaas, uden Møje, uden Arbejd, uden Kamp og uden Indsigt" - Aladdins håb, Oehlenschlægers drøm om, at ynglingen får appelsinen i turbanen og siden får den vidunderlige lampe "mens han sødt og lifligt blunder": den samme drøm som i 1864 fik danskerne til at vove sandhed mod løgn, det gode mod det onde - og komme til kort, da Noureddin vandt med sine "vidtrækkende Tændnaalsgeværer", og "den smaalige Beregning havde sejret over frie Mænds sorgløse Mod." ("Adam Oehlenschlæger: Aladdin", *Essays Danske Personligheder* 1889, SS I 240). Ganske som det skete endnu engang, i 1885, da Venstres tåbeligt naive førere lod sig sætte skakmat af Estrup og hans blå gendarmere.

Ud fra denne holdning skrev Brandes dels - i 1886 - den geniale afhandling om Oehlenschlægers *Aladdin* (SS I), dels en række fyndige korte indlæg under forfatningskampen, sidst under valgkampen 1887 (aldrig samlet genoptrykt. Se Carl Erik Bay: "Mellem kultur og politik, mellem magt og ret. Georg Brandes og forfatningskampen i 80'erne", i *Den politiske Georg Brandes*, 1973. Se også perlen "Øst-Rumelien og Danmark", *Levned* III 117). Valgkampen tabtes, og han tav derefter om dansk politik - forståeligt nok, når man betænker hans syn på Venstres leder Chr. Berg og hans erfaringer med ham. "Vi leve under et skrigende uretfærdigt Regime i et ganske demoraliseret Folk", skrev han siden til Jonas Lie (2.12. 1889 *G&EB Brevveksling* IV).

Noget af hans ophobede foragt for dansk hykleri fik luft i skarpe indlæg i "Sædelighedsfejden" i 1886-87 (SS XIII). Det drejer sig for ham ikke længere om kvindens frigørelse, derimod om et opgør med det snerperi, der bandt begge køn.

_ vi imponeres ikke af Renheden i et Samfund, som er bygget paa disse to Hjørnestene, Ægteskab og Prostitution, og hvis Stadsestue kun er eller synes ren, fordi Skarnet er fejlet sammen i det lige saa store Pulterkammer.

Striden førte til et brud med "Handskemorale"ns forkæmper Bjørnson.

Bedst fik han luft fra al denne golde insisteren på egen ret ved at rejse sin vej. I 1885 havde en af hans hyppige foredragstourneer i Tyskland-Østrig ført ham videre til Polen. Mødet med det knægtede, men stolte folk gjorde et dybt indtryk, uddybet under et nyt besøg året efter. I 1887 var han to måneder i Rusland og fik også her udvidet sin verden. *Indtryk fra Polen* og *Indtryk fra Rusland* (SS X), begge fra 1888, er politisk-kulturelle reportager fra de to så forskellige folk, slående konkrete billeder, ofte med lange perspektiver. Bogen om Rusland slutter med portrætter af Turgenjev, Tolstoi og Dostojevski. Både i Polen og Rusland hilstes Brandes som et håb om frihed, og hans bøger udkom i betragteligt omfang, ofte efter vanskeligheder med censuren - i Rusland fik han endda et bind Hovedstrømninger brændt af bødlen i Moskva.

Nietzsche, Det store Menneske og Hovedstrømningernes afslutning

Brandes' næse for betydelige, men underbelyste eller ukendte forfatterskaber er forbløffende. Han var den første, der slog til lyd for Ibsen og for J.P. Jacobsen, den første der skrev seriøst om Kierkegaard, den første, der begreb Strindbergs format. I 1883 var han blevet voldsomt optaget af den ukendte Dostojevskis *Raskolnikov*, 1893 hjalp han Selma Lagerlöfs *Gösta Berlings saga* til gennembrud, i 1888 er det den også i Tyskland næsten ukendte Nietzsche, han gør kendt. Deres brevveksling var begyndt året før. "Den fremragende Aand", skriver han siden, "forudføler nervøst de Understrømninger i Sindene, der snart vil virke, og benytter dem." (*Henrik Ibsen* 1890, SS I 240)

De forelæsninger, han i 1888 holdt om Nietzsche og siden - let ændrede - udgav med titlen *Aristokratisk Radikalisme* (SS VII 596ff), er lidet fyldestgørende som indføring i Nietzsches filosofi, men de viser klart, hvor de to mænd mødes: i foragten for "dannelsesfilisterne", for de moderne samfunds nivellering af al selvstændighed og for det kristne "slavesind" med de asketiske idealer, og i hyldesten til eneren, der bevarer sin frihed og kreativitet, "det store Menneske".

Fremover bliver de store ånder ham et tilflugtssted for livets ubarmhertighed. Han har på dette tidspunkt oplevet den naturalistiske problemdebat som udlevet, som rethaveriske gentagelser af "rigtige" meninger. Den optimistiske fremskridtstros dage er talte, 90'ernes indadvendte, resignerede stemning er på vej. Han vælger da at chokere sine trofaste tilhængere for til gengæld at bevare sit ry som den uforudsigelige, da han slutter med at brænde sine egne skibe: "... man tumler stadig med de samme Lærdomme, visse Arvelighedsteorier, lidt Darwinisme, lidt Kvinde-Emancipation, lidt Lykkemoral, lidt Fritænkeri, lidt Kultus af Folket osv. ...Man vil, tror jeg, snart paany faa et levende Indtryk af, at Kunsten ikke kan nøjes med Ideer og Idealier for Gennemsnittet og Middelmaalet, ganske lige saa lidt som med Levninger af gamle Katekismer, men at den store Kunst fordrer Aander som i Særhed, i Selvstændighed, i Trods, i adelsvældig Eneraadighed staa i Højde med de ejendommeligste Personligheder i Samtidens Tænkning." (*Essays. Fremmede Personligheder* 1889 242,244 - SS VII 643f). I takt med hans voksende skepsis overfor muligheden af at indblæse frihedens ånd i det danske borgerskab vokser tanken om det enkelte store individ som den, fra hvem fremskridtet må komme, trods den træge modstand fra de træge masser. Det store Menneske som en aflægger af Kierkegaards hiin enkelte!

Forelæsningerne om Nietzsche og en deraf afledt debat med Høffding startede en veritabel Nietzsche-bølge i Norden (se Harald Beyer: *Nietzsche og Norden* I - II, Bergen 1958), og snart oversat til tysk fik *Aristokratisk Radikalisme* også en vis betydning for Nietzsches skæbne i hans eget land.

1889 udgav Brandes *Essays - Danske Personligheder og Fremmede Personligheder*, og året efter udkom - atten år efter det første - det sidste (og længste) af de seks bind *Hovedstrømninger i det 19de Aarhundredes Litteratur, Det unge Tyskland* (SS VI) som han i sin tid havde set for sig som en fejende frihedsfinale, med klimaks i revolutionen i 1848. Dertil har han nu savnet inspirationen, men i hvert fald afsnittet om Heine er båret af kærlighed og præcise, frapperende iagttagelser - Heine som aristokratisk radikaler.

Disse seks bind er et hovedværk i dansk kritisk kunst. For Rubow er de ikke blevet "til den demonstration af en tesis hvortil de var planlagt, men en række livlige åndshistoriske skildringer fra de forskellige lande." (*Dansk biografisk leksikon*) Under alle omstændigheder imponerer og fænger de ved deres brede horisont - ud over litteratur behandler de også filosofi, malerkunst, æstetik, politik, og drøfter moral, religion, kærlighed, sandhed, natur og frihed - og beretter ikke kun om digtere, men også om filosoffer, politikere, statsoverhoveder og kvindelige skønånder - ligesom de fænger ved deres storartede pædagogik, ofte båret af associationer og sammenligninger. "Den sammenlignende Litteraturbetragtning", hedder det i indledningsforelæsningen fra 1871, "har den dobbelte Karakter at nærme det Fremmede til os saaledes, at vi kunne tilegne os det, og at fjerne vort Eget fra os saaledes, at vi kunne overskue det." (*Emigrantlitteraturen* 8)

Men når værket i den grad blev beundret og patetisk kaldt et helligt skrift - siden, i Thomas Manns mindeord, "det unge intellektuelle Europas bibel" - og når det københavnske borgerskab risikerede knækkede paraplyer i kampen for at finde en plads i Brandes' auditorium, er det fordi det sammenbindende tema ikke kun har været den kamp mellem fremskridt og reaktion, som han bebudede i sin indledningsforelæsning, men også det brændende spørgsmål: hvordan kan livet udholdes, når religionens livsløgn er valgt fra? Det er dette spørgsmål, der har dirret lige fra første binds skildringer af fortvivlede selvmordskandidater til den trodsigt paradokse og zerrissene livselsker Heine i det sidste. Brandes har intet svar, men for sine tilhængere var han selv svaret, som det bl. a. kan læses ud af de mange samtidige, henrevne beskrivelser af ham på talerstolen.

I 1890 havde Brandes den sorg at miste sin yngste datter, Astrid, dengang 10 år gammel. To år senere tog hans broder Ernst sit liv.

Hyldest til åndens høvding

1891 viser, hvilke vekselbade af koldt og varmt han var udsat for fra indædte modstandere og beundrende tilhængere. Vennen Julius Lange fandt det uholdbart, at en mand, der efterhånden var så kendt et navn i udlandet, fortsat ikke eksisterede for det officielle Danmark. Han formulerede derfor i forsigtige vendinger en adresse til regering og rigsdag med anmodning om at bevillige Brandes en årlig understøttelse. Fremlagt i rigsdagen gav forslaget anledning til en debat, hvor Højre var klart imod, mens Venstre var splittet og socialdemokraterne for. Forslaget faldt, genfremsattes året efter og faldt igen. I mellemtiden havde han fået oprejsning på anden vis, da *Politiken* - med 25-året for *Dualismen i vor nyere Philosophie* som anledning - arrangerede en fest for ham i Koncertpalæet, efterfulgt af fakkeltog og svulstig hyldest.

Arbejdere, Kunstnere, Studenter hylder vi Aandens Høvding i Norden!

Unge Hjerters glødende Begejstring lægger vi paa det Anerkendelsens og Taknemmelighedens Baal, der iaften slaar sine Flammer højt op om Navnet Georg Brandes!

Arbejdere, Kunstnere, Studenter, siger jeg, kommer vi Arm i Arm. Og hvorledes skulle det være anderledes? I lige Grad hader vi. Hader det aandsforladte, det pengedyrkende, det fladttænkende, spidsborgerlige, snobbende og hykleriske Bourgeoisi. Dette Bourgeoisi, der, tilfreds med det Bestaaende, fordi det er dem, der bestaar, konservativt, fordi det er dem, der bevares, udgør enhver ny Tankes, ethvert Fremskridts svorne Fjender. Smaalighedens, Forsigtighedens og Pænhedens glatte ulastelige.

Ja, tilvisse, vi hader dem.

Men fælles i Had er vi ogsaa fælles i Kærlighed.

Os fylder Livets ideale Magter, forjagne andetstedsfra. Frihedens og Retfærdighedens hellige Ideer.

I Ungdommens modtagelige Sind, i Arbejdernes trofaste og troskyldige Hjærter, der gemmes Livsværdiernes ædleste Guld.

... Som et Trompetstød virker dette Navn paa os.

Hvor ofte har vi ikke midt i Kampen hørt det klinge langt forude, kaldende os fremad. Hvor ofte har det ikke lydt til os, æggende, hidsende, vækkende os til ny Anstrængelse, naar Modet en Stund var ved at svigte og Hovedet træt sank ned paa vort Bryst.

Georg Brandes trættes ikke. Hans Mod svigtede aldrig.

Overretssagfører Oskar Johansen, *Politiken* 26.10. 1891

På dette tidspunkt stod han på højden af sin magt og indflydelse, direkte gennem sine ord, indirekte gennem *Politiken* og Studentersamfundet. Han hævder, at der sidst i 80'erne var år, hvor han havde gennemlæst halvdelen af den danske litteratur, der kom ud til jul, i manuskript. Lad der så være pral i påstanden, dens kerne er sikker nok. Han var hjælpsomheden selv overfor et stort antal forfattere, og hans vurdering var vejledende for de vigtigste forlag.

William Shakespeare, Samlede Skrifter, forfulgte folkeslag

Samtidig forskansede han sig imidlertid stedse mere i aristokratisk optagethed af "det store menneske". Det er den, der nu fører ham til ny beskæftigelse med Goethe - som også spiller en vigtig rolle i sidste bind af Hovedstrømningerne. Han offentliggjorde kapitler af en bog om Goethe, men lagde projektet til side til fordel for et arbejde med en endnu større: *William Shakespeare* kom i tre bind 1895-96 (SS VIII - IX). Den søger at etablere forbindelsen mellem værk og liv på en ny måde ved at slutte fra værkerne - i den rækkefølge, der dengang gjaldt for den sandsynligste - tilbage til digterens liv, som jo stort set er ukendt. Som detektivisk arbejde er bogen tvivlsom, også fordi Brandes slet ikke kan kappes med de samtidige engelske Shakespeare-forskere i baggrundsviden, men som meddigtende fortolkning af de store dramaer, især de misantropiske, er den næppe overgået af nogen.

Men derfor er du os visselig ikke mindre kjær, o Hamlet! og ikke mindre vurderet og forstaaet af den Slægt, der lever nu. Vi elske dig som en Broder. Dit Tungsind er vort, din Harm er vor, dit overlegne Vid hævner os paa dem, der fylde Jorden med deres tomme Larm og som ere dens Herrer. Vi kjende din dybe Kval ved Hykleriets og Urettens Triumf, og ak! din endnu dybere Kval ved at føle den Nerve overskaaren i dig, som

omsætter Tanke i sejrrig Handling. Ogsaa os har store Henfarnes Røst fra Underverdenen manet. Ogsaa vi have set vor Moder slaa Magtens Purpurkaabe om den, der har myrdet "det begravne Danmarks Majestæt". Ogsaa os har Ungdomsvenner forraadt; ogsaa mod os er Klinger blevne dypede i Gift. Ogsaa vi kjende den Kirkegaardsstemning, i hvilken Væmmelse ved alt Jordisk griber Sjælen. Ogsaa os har Pustet fra aabne Grave faaet til at drømme med en Hjerneskål i vor Haand.

William Shakespeare II 288f jf. *SS VIII 445*

I 1897 blev Brandes livsfarligt syg af årebetændelse i det ene ben - en sen eftervirkning af hans sygdom i Rom i 1870, og resten af hans liv plages og handicappes han jævnlige af smertefulde anfald. Med døden i sigte genoplever han sin ungdom og kan i 1898 udgive den smukke erindringsbog om Julius Lange. Desuden træffer han to vidt forskellige beslutninger. For det første bestemmer han sig for at hellige sit liv til erotik i størst muligt omfang, så snart han igen bliver i stand dertil - og faktisk ser vi ham i de følgende år på rastløse rejser rundt i Europa og kan ud fra bevaret korrespondance (han pålagde ellers damerne at brænde hans breve) kortlægge noget af hans kvindelige netværk.

For det andet tager han med glæde mod Gyldendals tilbud om at udgive hans *Samlede Skrifter*. Salget af hans enkelte bøger har hidtil været særdeles beskedent, hans stadige ærgrelse, et førsteoplæg på 1250 eksemplarer er sjældent udsolgt før efter 10 år, men nu tegner der sig hen ved 6000 abonnenter, og succes'en giver forlaget mod på at fortsætte ud over de planlagte 12 bind. Selv om det 12. bind, udkommet i 1902, slutter med et register, udgives først yderligere to bind, siden endnu 4 supplerende, det sidste i 1910.

Også ved tidligere genoptryk har Brandes altid fundet noget at rette og forbedre, og det er også i høj grad tilfældet nu. Han moderniserer retskrivningen (verbernes flertalsformer, "k" i stedet for "kj" osv.), han oversætter (næsten) alle citerede vers (ikke altid lige lykkeligt) - og han sætter sig for at erstatte næsten alle fremmedord med danske. Selv om hans sproglige opfindsomhed er imponerende (han har således også selv skabt adskillige glimrende nye gloser, der uden videre er gået ind i sproget - som f.eks. selvsikker, masse-morder, uselvsk, naturtroskab, samfundsbevarende, sidebemærkning, knaldroman), er det samlede resultat problematisk (han har f.eks. ikke kunnet overtale os til at kalde optimisme for gladsyn).

Et vigtigt tema i Brandes' forfatterskab - og et vigtigt korrelat til den aristokratiske radikalisme - er kampen for de undertrykte folkeslag. Sympatien for sønderjyderne går helt tilbage til 1864, men det er oplevelserne i Polen i 1886-87, der for alvor har skabt engagementet. I 1887 var han medstifter af en sønderjysk studenterforening under Studentersamfundet, som ellers på Hørups linje ignorerede den sønderjyske sag, og når Brandes fulgte den op, stærkest med artiklen *Sønderjylland under præjsisk Tryk* i 1898, da Köller-periodens hårde kurs mod det danske mindretal var sat ind, var det i latent konflikt med *Politiken* og Hørup, for hvem det nationale kun var Højres sag. Da Brandes året efter er i Paris og lærer Clemenceau og Anatole France at kende, inspireres han yderligere som politisk skribent, både til en række indlæg om Dreyfus-affæren og til indlæg til fordel for de forfulgte armeniere. Især en tysk oversættelse af *Sønderjylland under præjsisk Tryk* havde gjort Brandes kendt blandt de mange folkeslag, der i disse år var ofre for en skærpet nationalisme og antisemitisme, og mange af dem henvendte sig til ham med bønner om også at skrive om deres trængsler. I *Samlede Skrifter*s bind 17 er 18 artikler om forfulgte folk optrykt, foruden polakker og sønderjyder drejer det sig f.eks. om finner, rumænske jøder og kinesere (Bokserkrigen).

Et særligt kapitel udgør hans forhold til Island. Hans udtalte sympati for islændingene og deres vrede over dansk forsømmelse af øen får dem til at tro, at han er på deres side. Som dansk patriot er han imidlertid i en uløselig klemme, og i 1906 går de islandske selvstændighedsønsker ham for langt, han slår om og hudfletter sine venner mere studentikost end vittigt i en artikel om *Amagers Løsrivelse* (*SS XVIII 375ff*). (En generel randnote: Brandes' humoristiske sans er ringe udviklet. Når vreden bevinger ham, kan hans sarkastiske, flængende vid nå højt - se f.eks. hans indlæg i provisorie-kampen - men han kan også beslutte sig for at være morsom uden at råde over den fornødne inspiration, og så bliver resultatet tå-krummende).

Stædig opposition efter systemskiftet

Fra og med systemskifte-året 1901 havde Brandes indtil 1905 en fast mandags-artikel i *Politiken*, med litterære, politiske og almenkulturelle emner. Netop i 1901, hvor det hidtidige oppositionsblad pludselig bliver regeringsorgan, er det ham magtpåliggende at demonstrere sin uafhængighed. Det sker først med to hensynsløst skarpe artikler om den afdøde kritiker Chr. K. F. Molbech, for Brandes indbegrebet af al den karakterløshed, som har sejret i Danmark (*Politiken* 14.1. og 26.1. 1901, ikke genoptrykt). Angrebet, der er vittigt og ondt og går meget tæt på den afdøde, vakte et sådant ramaskrig, at Brandes tog ved lære, desværre - derfor er hans *Levned* blevet ærgerligt tandløst i sin omtale af den modstand, han mødte. Ved selve valget lagde han sig ud med Hørup i et sønderjysk spørgsmål ("Krabbe-sagen"). Efter valget skrev han en spydig artikel om *Danmark set udefra*, som Hørup nægtede at bringe, hvorpå Brandes sendte den til *Social-Demokraten*, og sidst på året udæskede han endnu engang ved at lade sig interviewe i *Nationaltidende* i spørgsmålet om de vestindiske øer og dér gå stik mod *Politikens* linje. Først i 1909 tog bladet en enkelt gang til genmæle mod ham, i anledning af at han havde udtalt sig til fordel for et dansk

forsvar, men Cavling - redaktør fra 1905 - vidste nok at værdsætte sin guldfugl og ignorerede venligt Brandes' spot over bladets forvandling fra oplysnings- til underholdningsorgan.

I 1902 udnævntes han til professor uden forelæsningspligt - den udnævnelse, der var forsøgt listet igennem 4 - 5 gange tidligere og hver gang forpurret. I de følgende år er han som nævnt på hyppige rejser rundt i Europa, bl.a. mødes han hver sommer med vennen Clemenceau i Karlsbad. Han skriver sit *Levned* i tre bind, udgivet 1905-08. Smukkeste og værdifuldest er første og begyndelsen af andet bind med beskrivelsen af barndom og ungdom. Fra det øjeblik, hvor modstanden - fra og med *Emigrantlitteraturen* - sætter ind, mener han at måtte lægge sordin på sin foragt og vogte sig for uforsigtigheder. Værket bygger på dagbøger - ført gennem det meste af hans liv - og på bevarede avisudklip og er meget annalistisk nøjagtigt. Sit privatliv efter ungdomsårene behandler han - forståeligt nok - yderst kortfattet.

Fra 1908 til 1914 bliver det, foruden to små bøger, *Før og Nu* og *Armand Carrell*, begge 1911, kun til artikler, hvoraf de fleste optages i de *Samlede Skrifter*, resten i *Fugleperspektiv* 1913. Han har efterhånden ganske overtaget den rolle, som Ibsen i 1883 tiltænkte ham med Dr. Stockmann, den begejstrede og godtroende, der skuffedes og endte i skepsis og misantropi. Til sin 70-års fødselsdag flygter han fra en hyldest, der forekommer ham som spot føjet til skade, og sammenligner sig i en parabel med Don Quichote.

Brandes' kone Gerda nægtede at lade sig skille, og han var i 1910 flyttet fra hende, for at bo i nærheden af sin faste elskerinde Thalitha Schütte. Da han var sammen med denne i Paris i 1912, indrømmede hun at have bedraget ham med Anatole France. Han brød totalt sammen og rejste hjem. France var imidlertid kommet på andre tanker og afviste hende - hvorpå hun rejste til København og overtalte Brandes til at genoptage forbindelsen. I de følgende år kappedes hun med den væsentligt yngre Gertrud Rung om hans gunst. Gertrud Rung var netop i 1912 blevet hans sekretær og praktiske hjælper, hvad hun fortsatte med resten af hans liv, dokumenteret i hendes *Georg Brandes i Samvær og Breve* 1930. Ifølge Brandes' egne ord til hende har hun en stor del af æren for, at han under krigsårene kunne udfolde en så omfattende produktion.

Verdenskrigen og de fire store biografier

I dette Øjeblik slipper fem Stormagter Mordlysten og Tilintetgørelsesraseriet, primitive Drifter, udrustede med de mest raffinerede Ødelæggelsesmidler, løs over Europa_ Blodet raaber til Himlen. Helvedet breder sig paa Jorden, knitrer i Luften, brøler og raser paa Havet.

"Verdenskrigens Forudsætninger", i *Verdenskrigen* 62

Verdenskrigens udbrud i august 1914 var for Brandes en tragedie og et rygende vanvid, hvor ingen af parterne havde mere ret eller uret end den anden. Hans ligelige fordømmelse af både Ententen og Centralmagterne gjorde ham lige forhadet i begge lejre, men skuffelsen var størst i den vestlige, især i det Frankrig, som han så klart havde erklæret sin kærlighed, og som oplevede Tyskland som angriberen. Hans skarpe åbne brevveksling med Clemenceau i foråret 1915, afsluttet med franskmandens "Adieu Brandès", gav genlyd. Lige så upopulær som i Frankrig blev han i Polen, da han i 1915 utvetydigt fordømte nogle jødeforfølgelser. Det kostede ham den enorme goodwill, han havde vundet hos polakkerne med sin bog om deres trængsler og deres frihedstrang. Sommeren 1916 udsendte han *En Appel* til de krigsførende magter om at holde inde med myrderierne nu, hvor ingen snarlig sejr var i sigte for nogen af parterne, og hvor dens fortsættelse kun kunne føre til yderligere ulykke for begge sider. En skarp polemik med hans engelske oversætter William Archer fulgte. Sine artikler om krigen samlede han i *Verdenskrigen*, 1916, siden udvidet.

Gennem det meste af 1918 tav han om krigen, omsider dystert overbevist om ords totale unytte, men Versaillesfredens kortsigtede, ikke mindst af Clemenceau fremtvungne ydmygelse af Tyskland forargede ham voldsomt, og gennem 1919 skrev han endnu en række storpolitiske artikler, samlet i *Tragediens anden Del*, hvor han bl.a. forudser de tyske revancheønsker, som siden Hitler skulle realisere.

I krigsårene udfoldede han, skønt jævnlige handicappet af sin gamle sygdom, en helt overvældende produktivitet, klart nok *også* for at slippe for at tænke på krigen. *Wolfgang Goethe* - I-II, 1915, bygger på en livslang kærlighed, men er et hastværks-, pligt- og flugt-arbejde, hvor de tidligere skrevne afsnit står sig bedst. *Francois de Voltaire* I-II, 1916, kom - skønt på over 1100 sider - endnu hurtigere på papiret. Det er en bred, yderst levende og medrivende fortalt beretning om Voltaire og hans tid, med nærliggende identifikation med denne ener i hans kamp mod kirkemagt og reaktion, men temmelig vilkårlig i sit valg af stof. Dens frie brug af kilderne (Sainte-Beuve, Desnoiresterres, brødrene Goncourt, Eduard Hertz, sikkert også flere), parafaserede eller med ordrette citater uden anførselstegn, blev påvist i hans indædte modstander Harald Nielsens tidsskrift *Ugens Tilskuere*. Brandes' forsvar - "Jeg modtager ikke Aabenbaringer" - er ikke overbevisende, de mange ordrette lån er ingen god skik, selvom de både er velvalgte og smidigt indføjede og således i høj grad kommer læseren til gode.

Også *Cajus Julius Cæsar* fra 1918 er i to tykke bind, og også den er afbetaling af gammel taknemmelighedsgæld. Cæsars storsindede generøsitet og hans velkendte skæbne som forrædt havde længe

tjent Brandes som urbillede på hans eget liv. Hans livs mange og dybe skuffelser - som ret beset spejlede hele den moderne udviklings sving fra oplysningsoptimisme til væmmelsen ved, hvor let det uselvstændige masse menneske lod sig forføre til nationalhad og krig - samlede sig på hans gamle dage om enkeltpersoner som de skyldige: i hans modgang. Han anfører siden i sin dagbog en regulær "forræderliste" med navne på 40 mænd og kvinder, der engang i begejstring havde sluttet sig til ham og hans sag - for derpå at vende tilbage til de herskende meninger, måske også falde ham i ryggen. Det lykkes ham imidlertid at frugtbar gøre denne nok så private tvangstanke på en lykkelig måde, bogen om Cæsar er fængslende, alene ved sit sprog, der har taget farve af latinens fynd.

Den sidste store biografi, *Michelangelo Buonarotti* I-II fra 1921 betaler også af på en gammel gæld. Lige siden den purunge Brandes sammen med Julius Lange henførtes af (primitive) reproduktioner af renæssancens malerier, har malerkunsten været vigtig for ham, og da han første gang - i 1870 - ser det Sixtinske Kapel, er oplevelsen ekstatiske. Hans tilgang til Michelangelos kunst er den entusiastiske amatør, men den store mand bliver endnu engang identifikationsfigur for ham, kunstneren med det ødselt givende sind i en verden af små ånder. Michelangelos homosexualitet forbigås, her havde Brandes en uoverstigelig væmmelsestærskel.

Ved verdenskrigens slutning fremstod Brandes som en af de få europæiske intellektuelle, der var ukompromitterede af det nationale galskab, som havde hærgnet verdensdelen. Et utal af krigens - og Versaillesfredens - ulykkelige ofre henvendte sig til ham med bønner om hjælp. Han tog sig af nogle få sager, men lod Gertrud Rung svare på de fleste. Anmodninger fra beslægtede ånder som Romain Rolland eller englænderen E.D. Morel om en underskrift på manifestet afviste han ("det er umuligt for et tænkende menneske at associere sig med andre uden at ofre egne holdninger og ideer", skrev han - på fransk - til Henri Barbusse (9.10. 1926 *Correspondence de GB* I, noter 160)), mens han sagde ja, da samme Barbusse bad om hans navn til stiftelsen af Clarté, et "tankens internationale", der siden udviklede sig kommunistisk. Brandes havde hilst den russiske revolution velkommen med begejstring og uro, men sørgede - med sin tilbagevendte ven, anarkisten, fyrst Kropotkin - over følgerne af Lenins magtovertagelse, samtidig med at han skarpt fordømte indsættelsen af de vestlige interventionstyrker.

De sidste stædige år

I 1920 samlede han en del af sine mange lejlighedstaler i *Taler*. I 1923 og 1924 udgav han de to små bøger *Hertuginde af Dino og Fyrsten af Talleyrand* og *Uimodstaaelige*. Begge spejler de vemodigt hans oplevelse af at leve i en vulgær, men høre hjemme i en svunden tid - som Talleyrand og den charmerende kriger og skørtejæger Lauzun, der triumferede i elegancens, letsindighedens og viddets attende århundrede og siden oplevede omvæltninger, der i folkets navn undergravede kultur og livsglæde - "den dybe Misundelse der gør Fyldest som Moral og ... Had til Storhed". *Uimodstaaelige* slutter i et barsk opgør med den franske revolution, der i sin tid var ledestjernen over hans *Hovedstrømninger*.

I *Hellas* 1925 lyser Brandes' gamle, aldrig slukkede glæde over den hellenske kultur, historiens eneste, stadig gyldige alternativ til kristendommen: "Ikke Palæstina, men Grækenland er det hellige Land" (*Hellas* 120). Hellenerne forstod mennesket som en syntese af ånd og natur og drømte ikke om at sætte de to op mod hinanden.

I de tre små bøger fra hans sidste år, *Sagnet om Jesus, Petrus og Urkristendom* (1925, -26 og -27) går han til direkte angreb på denne kristendom og gør, hvad han kan for at hælde koldt vand i præsternes hede helvede. Han har i mange år fulgt med i den yngre radikale bibelkritik, men har af taktiske grunde holdt sin mening tilbage indtil nu, hvor han med fynd og klem fremfører dens syn på Jesus som en sagnfigur, som f.eks. Wilhelm Tell var det, en figur dannet efter det Gamle Testaments profetier og derpå af Paulus udbygget til Kristusfiguren.

Med disse småbøger sikrede han sig den udgang, der tilkom ham i det danske samfund, og som han selv insisterede på, den forkætrede.

Tekstoplysninger

Den udgave, der er anvendt i ADL, og som der henvises til i dette portræt, er:
Georg Brandes: Samlede Skrifter 1-18, Gyldendal, Kbh. 1899-1910.

I [Udgivelse af danske litterære tekster efter 1800](#)

(Den røde Betænkning) DSL, 1996, gøres der rede for foreliggende udgaver i afsnittet om Georg Brandes, s. 63-67.

Annoteret bibliografi

- [Brev- og bogudgivelser](#)
- [Vurderinger](#)
- [Brandes-forskning](#)

[Aage Jørgensen, Dansk litteraturhistorisk bibliografi.](#)

Internet-version af den bibliografi dækkende 1967-1986, som Dan sklærerforeningen udgav i 1989, og de supplerings-hæfter, som er udkommet årligt siden.

Brev- og bogudgivelser

Hvad der er udgivet af Georg Brandes efter hans død er først og fremmest breve. I 1938 udgav Alf Hjorth-Moritzen et udpluk af *Georg Brandes' breve til hjemmet 1870-1871*. 1939-42 udkom hans og Edwards *Brevveksling med nordiske Forfattere og Videnskabsmænd* - og med hinanden - redigeret af Morten Borup i otte store bind med fortræffelige indledninger til hver af brevvekslingerne - og med den kedelige mangel, at udgiverne har udeladt adskilligt uden at gøre rede for principperne herfor. Udeladelser i det enkelte brev er antydnet med en stiplede linje, og læseren kan ikke vide, om udeladelsen skyldes, at det udeladte har forekommet udgiveren privat og ligegyldigt, eller om det blot har forekommet ham alt for pinligt (f.eks. Bjørnsons rygende antisemitisme). Heller ikke de udeladte hele breve gøres der rede for. Et alvorligt studium f.eks. af forholdet mellem Brandes og Bjørnson eller mellem de to brødre Brandes indbyrdes gør det derfor nødvendigt at gå til originalerne. Heller ikke Eva Seibæks supplerende *Edvard og Georg Brandes' brevveksling 1866-1877* er fuldstændig. - 1952-66 udgav Paul Krüger *Correspondence de Georg Brandes* i tre bind plus note-bind, en anderledes nøjagtig udgivelse, dels af Brandes' breve til, dels hans brevvekslinger med en række forfattere og andre franske, tyske, engelske og russiske bekendte. Den tredje store brevudgivelse er kommet i to omgange: *Breve til Forældrene 1859-71* udg. af Morten Borup i 1978, mens *Breve til Forældrene 2. række 1872-1904* udg. af Torben Nielsen i 1994 omfatter de følgende breve frem til faderens, den længstlevendes, død. Brevvekslingen med Jeppe Aakjær tryktes 1941 i tidsskriftet *Janus*. I 1956 udkom brevvekslingen med Arthur Schnitzler - *Georg Brandes und Arthur Schnitzler. Ein Briefwechsel*, v. Kurt Bergel. I 1964 udgav Elias Bredsdorff *Henrik Pontoppidan og Georg Brandes. En redegørelse for brevvekslingen* med optryk af Brandes' breve til Pontoppidan, mens Pontoppidans breve må læses i *Henrik Pontoppidans breve 1 - 2, udvalgt og kommenteret af Carl Erik Bay og Elias Bredsdorff*, 1997. 1967-68 tryktes i *Danske Studier* brevvekslingen med Vilhelm Andersen, i 1980 udkom *Georg Brandes og Emil Petersen. En Brevveksling*. Udg. af Morten Borup. - Klaus Bohnen har i en række tyske tidsskrifter udgivet Brandes' brevvekslinger med Julius Rodenberg, Stefan Zweig, Wedekind, Gerhart Hauptmann, Hoffmannsthal m.fl.

- Alt sammen primært for forskere: os er der nok af! Brandes-læserne kniber det mere med, som det også gjorde, mens han levede, han klagede selv bestandig over det ringe salg. Kort efter hans død udgav Paul Rubow tre bind artikler og afhandlinger, *Liv og Kunst, Store Personligheder og Kulturbilleder* (1929, 1930, 1932). Dan sklærerforeningen havde allerede i 1916 udgivet et udvalg til gymnasiebrug, som siden er blevet revideret og genudgivet flere gange. I 1966-67 udkom *Hovedstrømningerne* i en ny udgave, samme år blev både *Søren Kierkegaard og Francois de Voltaire* genudgivet. *Ludvig Holberg* blev genudgivet i 1969. I hundredeåret for *Emigrantlitteraturen*, 1971, blev den genudgivet som "Trane-klassiker" med den originale ortografi, mens endnu et optryk, fra 1999, med efterskrift af Peter Thielst, valgte at modernisere retskrivningen. *Georg Brandes 1870-1890 - et udvalg* kom i 1978. Et kortfattet *Levned* skrevet til Ordenskapitlet i 1909, da Brandes blev udnævnt til kommandør af Dannebrog, blev udgivet i 1981 af Tage Kaarsted. Ellers har kun en enkelt større udgivelse været forsøgt, da forlaget *Tiderne skifter* i 1984-87 udgav et fortræffeligt udvalg på ni bind *Udvalgte skrifter*, redigeret og indledt af Sven Møller Kristensen (som har valgt førsteudgavernes retskrivning). - Blandt mindre (gen)udgivelser kan desuden nævnes *Il y a cent ans, la Belgique. Textes et documents de Georg Brandes*, 1990, udg. af Zsuzsanna Bjørn Andersen, og Elias Bredsdorff: *H.C. Andersen og Georg Brandes* 1994, rummende Brandes' afhandlinger om Andersen, dennes dagbogsblade om Brandes, deres brevveksling, alt kædet sammen af udgiveren. Også i 1994 udgav Jørgen Stender Clausen i *Georg Brandes og Dreyfusaffæren* Brandes' artikler om denne sag, fra *Samlede Skrifter*, med indledning og noter. *Emil Aarestrup og Georg Brandes*, 2000, med indledning af Poul Paludan kæder Brandes' to essays om Aarestrup sammen med de i disse citerede digte.

Listen over udenlandske udgivelser fra 1927 og fremefter er nok så imponerende. Engelsk-amerikanske udgivelser topper med i alt 17, heriblandt bøgerne om Shakespeare, Goethe og Voltaire, men så sent som i 1975 udkommer *Hovedstrømningerne* i New York. På spansk var de udkommet i 1946, på kinesisk i 1936-39. Tyskerne, der ellers oversvømmede markedet med Brandes-udgivelser, mens han endnu levede (*Hovedstrømningerne* alene i en halv snes udgaver), har derimod stort set fået nok, dog udgives *Søren Kierkegaard* både i 1975 og i 1992, bogen om Berlin i nyoversættelse i anledning af byens 750 års jubilæum i 1989 (*Berlin als deutsche Reichshauptstadt. Erinnerungen aus den Jahren 1877-1883*). Jørgen Stender Clausen udgav i 2000 første bind af en italiensk oversættelse af Brandes' breve fra Italien til forældrene, *Fra mito e realtà. L'Italia del 1870-71 nelle lettere di un giovane critico danese* I.

Vurderinger

Ved Brandes' død i 1927 var nekrologernes antal legio - i danske, skandinaviske, europæiske, nord- og sydamerikanske, jødiske, armenske, persiske, indiske og kinesiske blade og tidsskrifter. Selv om han altså også fremover har haft en hel del læsere ude i verden, er hans ry blandt fagfæller snart falmet de fleste andre steder end i Skandinavien. Hans kritiske metode begyndte at forekomme gammeldags i takt med, at kritikken udvikledes hen mod strukturalisme. Faktisk kan der kun anføres få seriøse ikke-nordiske omtaler af hans kritiske indsats efter hans død, således René Welleks kyndige artikel om *The Lonely Dane* i *History of Modern Criticism* (vol. 4, 1965). Bertil Nolin har på engelsk udgivet en fortræffelig kort biografi: *Georg Brandes*, Boston 1976. Doris R. Asmusson: *Georg Brandes. Aristocratic Radical* New York 1981 følger ikke meget nyt til billedet.

Det er for det første slående, at mens det videnskabelige arbejde med Georg Brandes lod vente på sig helt til hans sidste leveår - en udlovet pris fra 1902 kom aldrig til udbetaling - så har han inspireret et stort antal skønlitterære forfattere til portrættering, lige fra H.F. Ewalds ryggesløse Gustav i romanen *Agathe* 1873 og frem til Lars-Olof Franzéns Jens Feuer i *De rätta älskarna* fra 1983 (dansk udgave 1985). En sikkert ufuldstændig liste omfatter 30 romaner, noveller og skuespil, heraf 6 efter hans død (Jørgen Knudsen: *Magt og afmagt* 598). Kendtest er nok portrættet af Dr. Nathan i Pontoppidans *Lykke-Per*.

Georg Brandes er desuden beskrevet i en lang række erindringsbøger, oftest set i rollen som selskabsmennesket, der tryllebinder den beundrende skare, der flokkes om ham. Mangfoldigere og tættere på ser vi ham varmt beskrevet i hele seks af Agnes Henningsens syv erindringsbind, og så har hun endda fortiet det centrale, det kærlighedsforhold som bestod mellem dem først i århundredet, og som hendes breve til ham fortæller om (Hendes roman *Polens Døtre* fra 1901 rummer et af de mange romanportrætter af ham). Fra 1929 stammer Henri Nathansens ejendommelige, ordrige, stedvis meget oplysende erindringsbog om venen *Georg Brandes. Et Portræt*. Den citerer desuden en række breve fra Brandes. Et vigtigt kildekrift om den gamle Brandes er hans sekretær og veninde Gertrud Rungs *Georg Brandes i Samvær og Breve*, 1930. Endelig må nævnes Gerda Brandes' temmelig uhyggelige lille bog *Lyse Minder*, trykt i Georg Brandes Selskabets (eneste) årbog, 1976.

Det er dernæst slående, om end ikke synderligt forbavsende, at han også efter sin død har delt sine læsere i tilhængere og modstandere, og at også meget af, hvad der er skrevet om ham efter 1927, har været af polemisk karakter, for eller imod:

For -

To så forskellige mænd som Hartvig Frisch og Poul Henningsen forstod sig selv som arvtagere efter Brandes, det samme gjorde - mere eller mindre udtalt - mange, også mindre prominente medlemmer af Studentersamfundet, siden betegnet som kulturradikale, men der var kun en enkelt, Harald Rue, der skrev seriøst om ham. I korte, vægtige afhandlinger har Rue - første gang i 1924 - beskrevet Brandes som den kæmpende humanist, for hvem modsætningen reaktion - fremskridt var styrende. Det sker ofte i skarp polemik mod Rubow. Rues forskellige arbejder er samlet i *Om Georg Brandes* 1973.

I de ideologiske kampe i trediverne mellem socialdemokrater, kommunister og partiløse frisindede fungerede Brandes' navn som et nyttigt emblem, en shibbole, skønt han selv næppe ville have fundet sig til rette i nogen af de eksisterende lejre, gennemført tvivler og drevet frem af en aldrig tilfredsstillet nysgerrighed som han var. "Det forfærdelige ved Dem, Poul Henningsen," havde han i 1923 sagt til den unge arkitekt, da de en dag var mødtes i Politikens forhal, "er at De altid har ret." En kompliment der i Brandes' mund rummer et diskret forbehold.

På hans 100 års fødselsdag i 1942 holdt Studentersamfundet - trods protest fra justitsministeriet - en mindefest for ham (Elias Bredsdorffs tale om "Frihedskæmperen Georg Brandes", se *Kommer det os ved? Kulturradikale essays 1934-71*. Harald Rues foredrag er trykt i pjecen *Hyldest til Hovedstrømningerne* 1945).

Som den frisindede kulturradikalisme i trediverne havde været i klemme mellem skeptiske kommunister, der mistænkte sådanne over vandene svævende intellektuelle for - som Nexø udtrykte det - at være "gildingevagten om de besiddendes harem", - og socialdemokrater og andre, der anså dem for at være naive kommunistiske medløbere, sådan gentog mønstret sig under den kolde krig. Det blev heller ikke lettere at tale Brandes' sag, da en militant marxistisk linje prægede universitetsmiljøet i 60'erne. Alligevel fik han netop her nye fortalere, som f.eks. Johan Fjord Jensen, der hentede inspiration i "Brandes' særlige form for isolation, det at han stod udenfor og som kritiker virkede ind på det vedtagne."

- og imod

I sin levetid havde Brandes lige fra 1872 givet anledning til adskillige polemiske bøger og småskrifter, med Alfred Ipsens *Georg Brandes. En Bog om Ret og Uret* I - III 1902-03 som (rodet) grundbog og Harald Nielsens *Usurpatoren* 1916 som eneste virkeligt talentfulde og til dels også rammende portræt, et billede af Brandes

som charlatan, selvoptaget komediant og rodløs jøde. For Brandes selv stod også Vilhelm Andersen som en fjende, om end han dækkede sine angreb ind med perfide beundringsudtryk. I *Tider og Typer, Goethe Bd. 2*, 1916 giver Andersen varmt udtryk for stor beundring - og anbringer så sine nålestik, der handler om, at Brandes som jøde er fremmed for det specifikt danske som han, Andersen, har anderledes forstand på. Også Brandes' anden akademiske konkurrent, Valdemar Vedel var en mester i at klæde sit ubehag ved denne selvpromoverende martyr i beundrende udtryk, skarpest gør han det i sin anmeldelse af *Francois de Voltaire*.

En helt femte ihærdig modstander var den norske Chr. Collin, der polemiserede moralistisk mod Brandes allerede i 90'erne og siden under verdenskrigen. P. Lauritsen har i *Chr. Collin og Georg Brandes I - II*, 1958 refereret Collins synspunkter udførligt.

Den konservative kritik af Brandes fortsatte ganske længe efter hans død, ofte med en aktuel brod mod hans kulturradikale følge. Således anså Henning Kehler, som i trediverne fremstillede ham som drevet frem af forfængelighed og higen efter berømmelse, hans og broderen Edwards fædrelandskærlighed for at være jødiske postulater og mente, at "ingen har smædet Danmark som Brødrene Brandes, og ingen med mindre Ret." Som skribent var Georg glimrende, som tænker "værre end overfladisk". Brødrene Brandes ville politisere kulturlivet. Frugten blev den kulturradikalisme, der er et lige så uorganisk element i det danske samfund som de selv var. - Hakon Stangerup ligger på samme linje, når han i *Kulturkampen I - II*, 1946 søger at vise, at det moderne gennembrud var en kunstig, med ufine midler påduttet ideologisk bevægelse, som i 1883 brød sammen under vægten af sine indre modsigelser. Fremtiden tilhørte den frisindede grundtvigianisme (Stangerups bog blev skarpt imødegået af Henning Fenger i *Orbis Litterarum* 4, 1946 259-288).

Som en fortsættelse af denne linje kan man læse Søren Krarups *Harald Nielsen og hans tid* 1960 og ikke mindst *Det moderne Sammenbrud 1789-1984*, 1984, hvor Brandes skildres som den overfladiske romantiker og humanist, der ikke vil indse, at Vesteuropas forfald skyldes den afvisning af Kristus, der er en følge af forgudelsen af mennesket. Krarup er en mand af de store linjer: "Fra guillotinen til Gulag. Det er den linje på hvilken det Moderne Gennembrud er en lokal dansk station".

Brandes-forskning

Grundlaget for den videnskabelige behandling af forfatterskabet blev lagt med oprettelsen af Georg Brandes Arkivet på Det kgl. Bibliotek i 1912, hvortil hans papirer, manuskripter, bøger og breve efterhånden overførtes - det som ikke blev sorteret fra, dels af ham selv, dels efter hans død af hans datter Edith, som også med hård hånd har censureret - d.v.s. bortklippet, udkradset eller overstreget hvad hun ikke mente, eftertiden burde få indsigt i, således især i hans dagbøger. Arkivet, der er bibliotekets største privatarkiv, består af i alt 328 kapsler med breve, papirer og tryksager. Af brevene, der fylder i alt 191 kapsler, er langt de fleste breve til ham, af hans egne er færre indgået, mens andre kan findes på biblioteker rundt om i Europa.

En anden censor ved siden af Edith har den daværende leder af Det kgl. bibliotek Carl S. Petersen været: Efter Brandes' død lod han ukendte mængder af papirer, især vistnok avisudklip om Brandes, køre på lossepladsen.

Det må nævnes, at der i Georg Brandes Arkivet desuden findes en lige så nyttig som forbavsende registrant over Brandes' liv, der følges omtrent fra dag til dag med oplysninger om - og ofte citater fra - artikler, breve, anmeldelser, polemikker osv. Den akribiske forfatter hedder Aksel Madsen, var kontorchef og må have brugt år af sit liv på dette imponerende arbejde.

Ved Århus universitet oprettedes i trediverne et efterhånden meget omfattende Brandes-arkiv, af professor Paul Krüger. Her har bl.a. en betydelig registrering af manuskripter og artikler fundet sted.

Det videnskabelige Brandes-studium indledtes af Paul Rubow i *Edda* 1916, og Rubow har siden mangfoldige gange skrevet om Brandes, her er det nok at nævne *Georg Brandes' Briller* fra 1932, hvor det er en ægte Rubowsk pointe at påvise, at Brandes havde overtaget Taines og dermed i sidste ende romantikkens syn på oplysningstiden - hvilket får hans egen forestilling om at ligge i forlængelse af denne tradition til at fremstå som indbildning. Rubows beundring for den indfølelse kritiker og den smidige sprogkunstner er ubegrænset, men i Brandes' livsanskuelse ser Rubow ingen anden kontinuitet end epikurærens: han var "uden Lyst og Kraft til at gennemføre en Livsopfattelse og kæmpe for den... Han følte sig som ung kaldet til Profet, og maaske vedblev han at have Profetiens Gaver, men snart den ene snart den anden Gud talte af hans Mund. Det er en Digterskæbne." (*Georg Brandes' Briller* 110).

En nyttig ideologisk præcisering udkom i 1937 med Gunnar Ahlströms disputats *Georg Brandes' Hovedstrømninger*, der påviser Brandes' afhængighed af venstrehegelianismen og undersøger hans afstandtagen til dele af Taines idéverden.

Fra samme år en anden svensk publikation, Holger Ahlenius: *Georg Brandes i svensk litteratur till och med*

1890. En overordentlig nyttig gennemgang, som blot mangler sin fortsættelse - og ikke mindst sin norske pendant.

I Rubows spor disputerede Henning Fenger i 1955 med *Georg Brandes' Læreaar. Læsning - Ideer - Smag - Kritik 1857-1872*. Fenger dykker her ned i Brandes-arkivets skatte og gør derudfra rede for den unge Brandes' læsning og hele litterære baggrund og viser, hvordan han benytter det læste, sine steder ganske nærgående. Disputatsen følges op af den veloplagt skrevne *Den unge Brandes* fra 1957, der bl.a. fremdrager den for Brandes' udvikling afgørende forbindelse med den gifte Caroline David. For Fenger er Brandes interessant som menneske og som litterær, ikke som politisk skikkelse: den brandesianske propaganda er bundet til en tid, der er uhjælpeligt forbi, han har sejret sig til døde, de ideer han kæmpede for er blevet banale selvfølgeligheder.

Fra 1965 stammer Bertil Nolin's *Den gode europæer* med undertitlen *Studier i Georg Brandes' idéutveckling 1871-1893 med speciell hänsyn till hans förhållande till tysk, engelsk, slavisk och fransk litteratur*. Nolin gør her grundigt rede for vekselvirkningerne: hvad Brandes lærte af mødet med de pågældende landes litteratur og mennesker, og hvad han kom til at betyde for dem.

Der skulle gå ca. fyre år efter Brandes' død, før afpolitiserende behandling ad modum Rubow og Fenger samt bidsk polemik af den art, som f.eks. Stangerup på den ene, Rue på den anden side stod for, afløstes af en vis konsensus om noget, man kunne kalde kritisk beundring: et udgangspunkt i den selvfølgelige erkendelse af hans enestående format og hans betydning for sin tid - forbundet med en vis sympati for det, han stod for. En sådan holdning fik i 1971 - hundredeåret for Emigrantforelæserne - to forskellige udslag. For det første afholdtes på Københavns Universitet en række forelæsninger, der siden blev udgivet under titlen *Den politiske Georg Brandes*, redigeret af Hans Hertel og Sven Møller Kristensen: en samling studier om "Aktivisten Georg Brandes", med indlæg om hans syn på bl.a. socialismen, forfatningskampen og seksualmoralen. Det største og vægtigste arbejde er Hertels veldokumenterede kronologiske gennemgang af "Georg Brandes mellem socialdemokrater, marxister og kulturradikale".

- Samme år stiftedes "Georg Brandes Selskabet". I den første bestyrelse sad Harald Herdal (formand), Alf Hjorth-Moritzen, John Mott, Jørgen Henrik Lindstrøm, Hans Bendix, Birte Bruun, H.H. Hansen, Henrik Stockmann og Per Sonne. Yderligere oplysninger, se Alf Hjorth-Moritzen: *Georg Brandes Aktiviteter. En Oversigt*. 1977. Selskabet har siden sin stiftelse årligt afholdt flere medlemsmøder, ofte omkring aktuelle Brandes-relevante udgivelser, ligesom det har stået for enkelte udgivelser.

1973 udkom Elias Bredsdorffs *Den store nordiske krig om seksualmoralen*, en grundig og fascinerende gennemgang af Sædelighedsfejden og Brandes' rolle i den.

Et symposium om Brandes i 1978 - med deltagelse af hen ved 30 specialister fra 11 lande - mundede ud i samleværket *The Activist Critic* 1980, udgivet af Hans Hertel og Sven Møller Kristensen. Undertitlen er *A symposium on the political ideas, literary methods and international reception of Georg Brandes*, og vægten ligger da også på Brandes som "den gode europæer og kulturmissionær", som Nietzsche har kaldt ham, desuden på den "aktivistiske" kritiker, de undertrykte forkæmper, samt på hans kritiske og ideologiske synspunkter. Et særlig værdifuldt bidrag var Henry J. Gibbons: *The reluctant Jew*. Et appendix ved Per Dahl og John Mott, *Georg Brandes - a bio-bibliographical survey* - rummer en kronologisk oversigt over hans liv og værk, en fortegnelse over hans danske og udenlandske udgivelser samt en liste over udenlandsk litteratur om ham.

Samme år, 1980, udkom Sven Møller Kristensens *Georg Brandes. Kritikerens liberalisten humanisten*. En overordentlig nyttig redegørelse for hans kritiske metode, hans samfundssyn og menneskeopfattelse.

En særlig polemisk linje har været den kvindepolitiske. Brandes' positive betydning for kvindesagen er hævet over al tvivl, men dels blev han selv stadig køligere over for den og var således uinteressert i den i 1915 gennemførte kvindelige valgret, dels vakte beretningerne om hans omfattende kvindeforbrug modvilje. Under alle omstændigheder har han også efter sin død i høj grad fascineret kvindelige forfattere, i tiltrækning og frastødning.

Diskussionen om Brandes og kvinderne har ofte taget udgangspunkt i hans forhold til Victoria Benedictsson. Med Lucien Maury: *L'amour et la mort d'Ernst Ahlgren* fra 1945 indledtes en endnu næppe afsluttet række bøger, der med udgangspunkt i Benedictssons omfattende dagbøger giver hver sin tolkning af forholdet mellem de to. Mens den franske bog næppe blev bemærket, vakte Fredrik Bööks *Victoria Benedictsson och Georg Brandes*, 1949, stor opsigt. Her gives på baggrund af dagbøgerne et fælt billede af Brandes, som hun i et afskedsbrev giver skylden for sit selvmord. Hermed var et tema anslået, som siden er blevet varieret i en række arbejder, hvor kvindelig forargelse over mandlig egoisme varieres. Da disse bøger handler nok så meget om hende som om ham, skal de ikke opregnes her. I 1993 forsøgte Ingrid Primander i *Den auktoritative teksten. Studier i Victoria Benedictssons författarskap*, (første halvdel af en ph.d.-afhandling ved Århus universitet, resten utrykt) at kortslutte en til tider både heftig og fantasifuld debat ved at hævde den svenske forfatterindes totale utroværdighed. - Det er ikke lykkedes hende.

Det er en vigtig pointe i Pil Dahlerups disputats fra 1983, *Det moderne gennembruds kvinder*, at samtidig med at Brandes støttede og opmuntrede kvindelige danske forfattere, der søgte at kæmpe sig ud af mandssamfundets skygge frem til en bevidsthed om deres ligeværd og til en plads på lige fod med de mandlige, så holdt han dem reelt nede og tilbage ved at fastholde dem i deres særlige kvindelige psyke, en kategori under mandens, og ved ikke at anmelde deres bøger. "Han tager [kvindelitteraturen] til sig ømt og ansvarsfuldt som en fader og afviser den med patriarkalsk autoritet" (s. 127). Tesen er imødegået bl.a. af Hans Hertel i *Kritik* 68, 1984, og af Jørgen Knudsen, se *Georg Brandes. Symbolet og Manden* 526.

Fra 1984 er Jørgen Stender Clausen: *Det nytter ikke at sende hæere mod ideer. Georg Brandes' kulturkritik i årene omkring 1. verdenskrig*. Den af omfang lille bog giver perspektiv til Brandes' indsats under krigen og viser, hvor megen væsentlig tidshistorie, en beskæftigelse med ham kan åbne for.

I 1985 udgav Erik M. Christensen *Henrik Ibsens realisme: illusion katastrofe anarki* med en egenvillig tolkning af det ubestrideligt gådefulde forhold mellem Ibsen og Brandes.

Samme år udkom Jørgen Knudsens *Georg Brandes. Frigørelsens vej 1842-77*, første bind af en større biografi, hvoraf siden er kommet: *Georg Brandes. I modsigelsens tegn 1877-83*, 1988, *Georg Brandes. Symbolet og manden 1883-95*, 1 - 2, 1994, *Georg Brandes. Magt og Afmagt 1896-1914*, 1 - 2, 1998.

- Og publikationerne bliver bare ved!

Zsuzsanna Bjørn Andersen: *Stemmen udefra. En studie i Georg Brandes' reception i Ungarn 1873-1927* 1989 følger endnu en lille brik til mosaikken. (Også på engelsk: *The Voice from Outside*, Budapest 1994).

Trods de senere års vægt på den politiske, ligefrem "aktivistiske" side af Brandes, lever interessen for kritikeren heldigvis stadig, som det f.eks. fremgår af Lars Peter Rømhilds tilsyneladende så beskedne, men lærerige og underfundige specialstudie fra 1996, *Georg Brandes og Goethe*,

Især til glæde for forskere er Per Dahls *Georg Brandes-tidstavle 1842 - 1927 (Arbejdsrapporter 18 - 1998. Institut for Litteraturhistorie. Aarhus Universitet)*.

I 1999 udgav Werner Thierry en fortræffelig lille biografisk oversigt, *Georg Brandes Værk og skæbne*.

- Og enden er ikke endda. En fuldstændig bibliografisk redegørelse over Brandes' artikler og publikationer ved Per Dahl og John Mott har længe været undervejs, gang på gang forsinket på grund af manglende bevillinger. Men den kommer vel til sidst! - Også en større udgivelse af en række brevvekslinger er planlagt, også her er udgivelsesterminen usikker.